

رۆلی پیاوین ئایین زاین شیعی لسه رده می دهوله تا سه فهوی (1501-1722) ی

جه عفر زبیر علی* و ناظم یونس عثمان

پشکا میژووی، فاکولیتا زانستین مروقیه تی، زانکویا دهوک هه ریم کوری ستانی ئیراق.

وه رگرتن: 2021/12 په سه ندرکن: 2022/02 به لاقکن: 2022/03 <https://doi.org/10.26436/hjuoz.2023.11.2.1031>

پوخته:

ل فی فه کولینی دا بارودوخ سیاسی ئیرانی چاخئ سه فه ویان ده ستلات وه رگرتی، و راگه هاندنا ئایین زایی شیعی وه ک ئایینی فه رمی ژ لایی شاه ئیسماعیلی ئیکئی (1501-1524) ی، و چاوانیا په یدا بوون، و ب هیز بوونا ئایین زایی شیعی، و پیاوین ئایینی بیین شیعی ل بورین سیاسی و جفاکی، ل سه رده می په یدا بوونا دهوله تا سه فهوی تا دووماهیکا ده ستلاتا وان، هه روه سا گوهرانکاریین ئایینی، و په یوه ندیین ده ستلاتداریین سه فهوی، هه مبه ر پیاوین ئایینی، دئ هیته بهر به حس و فه کولینی.

سیاسه تا ئایینی یا شاه ته هماسی ئیکئی (1524-1577) ی، و ئینانا ژماره کا زورا زانا و پیاوین ئایینی بیین ئایین زایی شیعی ل نه ته واهه ربه بی بو نا ئیرانی، شاهی مفا ل فان پیاوین ئایینی وه رگرت بو نفیسین، و داریشتنا په رتوکین فقهی، و به رفه کرنا به مایین ئایین زایی شیعی، کو لسه رده می فی شاهی به مایین شیعه گه ریئ هاته نفیسین، و ده ستلاتا پیاوین ئایینی گه هشته لوتکی، هه روه سا ژماره کا زورا پو ست و ناسناقین ئایینی ل سه رده می شاه ته هماسی په یدا بوون، هاتنا شاه ئیسماعیلی دووی (1576-1577) ی، و سیاسه تا وی یا لواز کرنا ده ستلاتا پیاوین ئایینی بیین ئایین زایی شیعی، و گرنگی دانا وی ب ئایین زایی سونی بابه ته کی دی یی فی فه کولینی یه.

هه روه سا دئ به حسی سیاسه تا ئایینی یا شاه عه باسی مه زن (1587-1622) ی، و هه ول دانا وی بو ژ نافه رنا سو فیین قزلباش، و کیم کرنا رۆلی سیاسی پیاوین ئایینی لسه رده می شاه عه باسی که ی، شاه عه باس ئیک ژ ب هیزترین شاهین سه فه ویان بو، کو شیا ده ستلاتا پیاوین ئایینی کیم بکه ت، و هه ول دا ده ستلاته کا ب هیز و تاکه که سی دویر ل پیاوین ئایینی دامه زرینیت، زیده بوونا ده ستلاتا پیاوین ئایینی پشتی شاه عه باسی مه زن تایبه ت لسه رده می دووماهی ده ستلاتا سه فه ویان لسه رده می شاه حسین سه فه وی (1694-1722) ی کو دهوله تا سه فهوی ب ئیکجاری که فته ده ستی پیاوین ئایینی دئ هیته بهر به حس و فه کولینان، لسه رده می شاه حسین ده ستلاتا راسته قینه یا دهوله تا سه فهوی که فته ده ستی مه لا (مه حمه د باقر مه جلسی)، و نافه ری توند و تیژه کا مه زن و به رفه دزی ئایین دئ تایبه ت سونی و زه رده شتیان بکار ئینا.

پله و پو ستین گرنگین پیاوین ئایینی، و پیگه می وان یی جفاکی و چینایه تی، کارتیکرنا وان لسه رجفاکی ئیرانی دئ هیته شروفه کرن، و هه روه سا دئ به حسی رۆلی پیاوین ئایینی که ی د بورین خویندن و په روه رده کرنی، و چاوانیا ب ریقه برنا دادگه هین شه ری که ی ژ لایی پیاوین ئایینی، چونکه نه هه ر دوو سازین گرنگ و کاری گه ر کو هوکاریین ب هیز بوونا ده ستلاتا پیاوین ئایینی بوون، ب ئیکجاری ژ لایی پیاوین ئایینی فه ده اته سه ربه ره شتی کرن.

په یقن سه ره کی: پیاوین ئایینی، سه فهوی، ئایین زایی شیعی، شیعه گه ری، ده ستلات.

پیشه کی

هه زری بیین جوژا جوژ بوویه، د فی ماوه بی دا پیاوین ئایینی بیین ئایین زایی شیعی بو به رفه کرنا شیعه گه ری، و په یدا بوونا گروپ و ریبا زین نوی بیین ئایینی رۆله کی به رچا ف دیتیه، تایبه ت سازین مینا مزگه فت، پروسا خواندن، و په روه رده کرنی، و دادگه ه ل ژیر ده ستی وان دابوو.

گرنگیا بابه تی دزفیت بو فی چه ندی کو جفاکی ئیرانی هه رده م گوژه پانا په یدا بوون، و به رفه بوونا هه زوبه رین نوی و گروپ و سازین

* فه کوله ری به رپرس.

پرسیارین ٲہ کولینی

سیاسہ تین ہر ئیک ل شاہین سہ فہوی بہ رامبر پیاوین ئایینی و سازیا ئاین زایی شیعہ چ بوون؟
کارفہ دانا جفاکی و سیاسی پیاوین ئایینی بہ رامبر شاہین
دہستہ لاتدرین ئیرانی، و ہلویستی ٲان دہستہ لاتداران بہ رامبر
پیاوین ئایینی و ئاینزایی شیعہ؟

گریمانی (فرچیہ)

دامہ زرانندا دہولتا سہ فہوی و راگہ ہاندنا ئاین زایی شیعہ وہ
ئایینی فہرمی ل ئیرانی، ئیک ل ہوکارین سہرہکی بوویہ بو پیش
کہفتنا شیعہ گہری و زیدہ بوونا رولی سیاسی، ئابوری و جفاکی
پیاوین ئایینی یین ئاین زایی شیعہ ل سہرہمی سہ فہویان تا
دوماہیا دہولتا سہ فہوی. دامہ زرانندا دہولتا سہ فہوی و ئینانا
ژمارہ کا زورا ہوزین تورکی، و پیاوین ئایینی ل دہ فہرین عہرہ بی بو
ناف ئیرانی بوویہ ئہ گہری تیک دانا دیموگرافیا ئیرانی، و پیش کہفتنا
زمانی عہرہ بی و پاش کہفتنا زمانی فارسی.

1. دامہ زرانندا دہولتا سہ فہوی ٲا بہ لافکرنا شیعہ

گہری (1501-1722) ئی

1.1. شاہ ئیسماعیلی ئیکی (1501-1524):

ل نیفا دووی سہدی پانزدی دا ئیران لسہرچہ ندین میر و دہستہ لاتین
بچوک و مہزن دا ہاتبوو دابہش کرن، ل دہ فہرا خوراسانی میرین
میرگہا تہیموریان دہستہ لاتدا ٲا بوون، میرگہا ئاق قہویونلو (پیگولو
سکایا، ن. و. دیگران، ص 441)، توشی ناکوکین نافخویی بوون، و
دناقبہرا سولتان مورا (1500-1508) ئی میری میرگہا ئاق
قہویونلو ل نافہندا ئیرانی، و ئہ لوہندہ گی (1498-1502) ئی
دوماہی میری ئاق قہویونلو ل نازہربا بجان و ئہرہ نستان دا ہاتبوو
دابہش کرن، بہ شہکی دی ل میرین ئاق قہویونلو ل فارس و کہرمان و
ئیراقی و دیارہ کر سہر بہ خو بوون، و بتنی ب سہر فہ گولہداریا
سولتان ئہ لوہند بہ گی دکرن، ل دہ فہرین کاشان و سمنان و سیستان
ہندہک میرین سہر بہ خو ہ بوون، دہ فہرا گیلان (لاہبجان و رشت) ل
باکوری ئیرانی ل ژیر دہستہ لاتداریا دوو میرگہہین شیعہ دابوو ٲا
مازندران لسہر دہہ میر نشینن ٲا سہر بہ خو ہاتبوو دابہش کرن،
ہرہ سا خوزستان ل ژیر دہستہ لاتداریا بنہ مالہ کا شیعہ بنافی
مشعشع دابوو، و ئوسمانیان ل روژئاٲا، و ئوزبہ کان ل روژہ لات
بہردہ وام ہیرش د ئینانہ سہر میرگہہین سنوری (گرانٹوسکی و
دیگران، 1385، ص 247).

ل دہست پیکا سہدی شانزدی شاہ ئیسماعیلی ئیکی شیا ہیزین
میرگہا شبروان ب سہر کرداہتیا فہرخ یہسار ل شہری (شہرور)
تیک بشکینیت (مزوی، 1363، ص 166)، ہرہ سا شیا مفاہی
ل ہہرکیا دناقبہرا میرین میرگہا ئاق قہویونلو و ہرگریت، و ل

ہرہ سا شیعہ گہری کارتی کرنہ کا مہزن لسہر و ہلاتی ئیراقی کر
چونکہ ژمارہ کا ئیمامین شیعہ یان یی ل ئیراقی ہاتینہ فہشارتن، و
فی کارتی کرنی رویدانین مہزن لسہر ئاستین سیاسی، ئابوری و
لہشکری ل میژویا ئیراقی دا پیداکرن، ژ بہر کو باژیرین پیروزین
شیعہ یان ل ئیراقی بوونہ جہی کوم فہ بوونا پیاوین ئایینی یین ئاین
زایی شیعہ، و تابیہت باژیرین نہ جہف و کہرہ لا بوونہ جہی
پہرہردہ کرنا پیاوین ئاین زایی شیعہ.

میژویا ہر نہتہ وہیکئی ل چارچوقی بارودوخین فہرہنگی، و
رہوشہ نبری ب تیپہرہ بوونا دہمی و ہوکارین جورا جور دی ہیتہ دیار
کرن، و کہسہکی تابیہت ل پیک ئینانا گشتی یا فی میژویی رولہکی
دہست نیشان کری و ئیک لایہ کہر نہ بوویہ، ل پیداکرن بوونا فی
میژویی سازین جفاکی، و سیاسی یان مہدنی کو ئاداب، و
کاروبارین خہلکی، و ری و رہسمین ئایینی، و ہندہک ل پیروزین وی
نہتہ وی رولی خو د بینن، لسہر دہمی دہستہ لاتا سہ فہوی چاندیا
کاری گہر لسہر جفاکی ئیرانی ہزرویرین ئایینی یین شیعہ گہری
بوون، ژ بہر ہندی ہر گولہر انکاریہ کا ل سازیا مہدنی و یاساین
ئیرانی ہاتبا کرن سہرچا فہ و زیدہ ری سہرہکی وان بو ئہ حکام و
یاساین شہری دزفرین، و یاسا و بنہ مایین شہری بہ شہکی فہ نہ
قہتایی بوونہ ل سازی و سیستہمی سیاسی، و جفاکی، و یاسا
دانانی ل سہر دہمی دہولتا سہ فہوی.

ہول یا ہاتیہ دان فہ کولینہ کا ہویر و زانستی بو فی بابہتی بہیتہ
کرن، و ل فی فہ کولینی دا مہ مفا ل ہندہک زیدہ ری میژویی و
باوہر پیگیری و ہرگرتن، دا فہ کولینہ کا زانستی، و دوبر ل ہر لایہ
گیرہ کا سیاسی، و ئایینی، و نہتہ وہیی بہیتہ پیش کیش کرن.
ژمارہ کا زورا بہرتوکان ہاتینہ بکار ئینان، بہلی ہر دوو بہرتوکین
(صفویہ درعرصہ دین، فہرنگ و سیاست، انتشارات پڑوہشکدہ حوزہ
ودانشگاہ، جلد اول، تہران: 1379. ش.)، یا نفیسہر (رسول
جعفریان)، و بہرتوکان (تشیع و قدرت در ایران، پاریس 1379. ش.)،
یا نفیسہر د. بہزاد کشاورزی، بہرتوکین سہرہ کینہ د فی فہ کولینی
دا ہاتینہ بکار ئینان، و ئہ فہر دوو بہرتوکان ب شپوہیہ کی زانستی،
و لدویف ریبا زین فہ کولینی ہاتینہ نفیسین، و دناٲدا زانبارین پر
گرنگ، و باش تیدا دہینہ خویا کرن.

فہ کولین یا ل چار تہ و ہران پیک ہاتی، تہ وری ئیکی دہست پی دکہت
ل دامہ زرانندا دہولتا سہ فہوی و بہ لاف کرنا شیعہ گہری، و سیاسہ تا
ئایینی یا شاہ ئیسماعیلی ئیکی، تہ وری دووی پیک دہیت ل رولی
پیاوین ئایینی ل سہر دہمی ژمارہ کا شاہین ہیزدارین سہ فہوی، ل
تہ وری سییی دی بہحسی رولی پیاوین ئایینی کہین د ہوارین
دادوہری و پہرہردہ و فی کونی، تہ وری چاری دی بہحسی پلہ و
پوستین ئایینی یین پیاوین ئایینی کہین دناٲ دہولتا سہ فہوی دا.

نيژيکي باژيري نه خجوهان له شکهري نه لوهند به گي کوري يوسف ميري ئاق قه ويونلو ببه زينيت، نه لوهند به گ به ره ديار به کر دچيت، و شاه ئيسماعيل سه رکه فتیانه دچيته ناف باژيري ته بريز پايته ختي ميرگه ها ئاق قه ويونلو، و ناسناقي شاهي ئيراني دانايه سه رخو (رازي، 1347، ص 412).

دنافه را سالين (1502-1510) ئي دا شاه ئيسماعيل شيا هموو ئيراني بيخه ژير ده سته لاتا خو، و سنورين ده ولتا سه فه وي ل روژهلان هتا باژيري هرات، و ل روژئاقا هتا به غدا و ديار به کر ب خو فه گرتن، شاه ئيسماعيل ئيکه مين کاري نه نجام داي پشتي وه رگرتنا ده سته لاتي، ئاين زايي شيعي يي دوازه ئيمامي (مدرسي، 1367) وه ک ئاينني فه رمي ل ئيراني راگه هاند، و قيا ب قئ ريکي ئيک گرتنه کا نيشتماني سه رشه نگستي ئاين زايي شيعي ل ئيراني په يدا که ت (هرن، 1314، ص 83)، ژلايه کي ديفه ب ريکا جياوازي ئاين زايي به رامبه هر ئيک ژ وه لاتين ئوزبه ک و ئوسمانيان راهه ستين کو نه ه هر دو وه لاتيه به رده وام ل هه فرکي دابوون، بو ب ده ست فه ئينانا رييه رايه تي! کرنا جيهانا ئيسلامي Mirshahvalad, 2022, p6 ب ريکا جياوازي ئاين زايي، ئيراني ل مه ترسي يين ئوزبه کان ل روژئاقا، و ئوسمانين سوني ل روژهلان رزگار بکه ت، کو هه رده م هيرش دئينانه سه وه لاتي ئيراني (J. Newman, 2009, p2).

دامه زانندا ده ولتا سه فه وي ئيک ژ گرنگترين رويدانين ئاينني، و سياسي بو ل ميژوويا ئيرانيدا، چونکه ده سته لاته کا ئاين زايي - نيشتماني هاته دامه زانندن، و ناسنامه کا نوي يا ئاين زايي بو ئيرانيان هاته داريشتن، و ئاين زايي شيعي ل ئاين زايي سوني هاته جودا کرن، و ئاين زايي شيعي ناسنامه کا ئيراني وه رگرت، و ئاين زا بوويه چه که کي ب هيز بو ده سته لاتا سه فه وي، و سه فه وي شيان ل ئيراني پشتي ده ربا زبوونا نه چه رخان حکومه ته کا نيشتماني دامه زرين (اودلو و ديگران 1397، ص 2)، شاه ئيسماعيل شيا مفايي ل تيکووشان وخه باتا باب و باپيرين خو وه رگريت بو ب ده ست فه ئينانا ده سته لاتي (جعفریان، 1379، ص 20)، و ئاين زايي شيعي ب زوري سه پانده سه ر خه لکي ئيراني سه ره راي بارا پتريا خه لکي ئيراني سوني بوون، ژ بلي هنده ک ده فه را ل باکوري ئيراني تاييه ت باژيري سه بزه وار ل ده فه را خوړاساني، نه ويين دي ل سه ر ئاين زايي شيعي بوون (جاف، 2008، ص 20).

سه فه وي دزقرن بو ب نه مالا شيخ سه في الدين کوري ئيسحاق ئه رده بيلي (1252-1334) ئي نه وي ديبته باپيري پينجي يي شاه ئيسماعيل ئيکي دامه زرينه ري ده سته لاتا سه فه ويان ل ئيراني، و ژ به رقي چه ندي شاهين سه فه وي پشتاويشت ناسناقي سه فه وي وه رديگرن (ته ققوش، 2012، ص 41)، باب و باپيرين سه فه ويان له سه ر ريپازا سوني گه ري، و ئاين زايي سوني يي شافعي چويينه،

به لي له سه رده مي جونه يدي باپيري شاه ئيسماعيل ئيکي دا هنده ک گورنکاري له سه ر بزاقا بنه مالا سه فه ويان دروست بوويه، و جونه يدي ناسناقي شيخ لادا و سولتان ل جهي وي دانا، هه روه سا ئاين زايي شافعي نه وا باب و باپيرين وي له سه ر د چون گوهارت، و لدويف ئاين زايي شيعي يي دوازه ئيمامي چوو، دويف چويين جونه يدي نه وه کي خودي، و کوري وي وه ک کوري خودي دنيا سين، و هزروبيرين توندوتيزين ئاينني به لاف دکرن، و لايه نگين خو هاندان بو به لافکرنا فان بيروباورهران و کوشتن و بي ره وشتي بکار بينن (کشاورزي، 1379، ص 42 و 43).

جونه يدي سياست و ئاين تيکه لي ئيک کرن، و چه يدي کوري وي به رده وامي دايه ريپازا وي و هه ول دا ده سته لاتي ده ست خو فه بينيت (جعفریان، 1379، ص 2)، سي که س ژ بنه مالا سه فه ويان بناقين جونه يد، چه يده ر و ئيسماعيل ژ راستگويي و دل پاکی و ساده يي و په ره ستنا خودي نه وي بنيا ت و شه نگستين بزاقا سوفي گه ريپا باب و باپيرين وان بوون دويکه تن و ل جهي وان دره و، خو په سندکرن و ب سه ر دا برن و مردين خو بکار ئينان بو ب ده ست فه ئينانا ده سته لاتي (کشاورزي، 1379، ص 2).

به لاف کرن و به رفره کرنا ئاين زايي شيعي ل وه لاته کي کو بارا پتريا خه لکي له سه ر ئاين زايي سوني بوون کاره کي ب ساناهي نه بوو، چونکه شاه ئيسماعيل توشي به ره نگاريا ئوسماني و ئوزبه ک و هيزين سوني يين نافخووي بوو، ژلايه کي دي فه پيدفي بو فان هزروبيرين نوي ل سه ر خه لکي بسه بينيت له ورا شاه ئيسماعيل ده ست بکاري توندوتيزو هوبانه برن (کريمي، 1397، ص 13)، ده مي شاه ئيسماعيل ئيکي ل باژيري ته بريزي فه رمانا فه رمي بوونا ئاين زايي شيعي راگه هاندي، ژلاي سونيان توشي به ره نگاري بوو، به لي نافبري فه رمانا ژناقبرنا وان ده رکر، و نيژيکي بيست هزار که س ژ پيروگه نج و ژن و زاروک و پياوين ئاين زايي سوني ب درنده ترين شيوه کوشتن (اميري، 1349، ص 330).

لسالا 1504 ئي ل باژيري فيروزکوه و ته به س، نيژيکي ده ه هزار سوني هاتنه کوشتن، ل باژيري دي يين مينا هه رات، به غدا، مه شه د، و شه ماخي، و گه له ک ده فه ر و باژيري دي سه فه وي ژ لايي سونيان هه مبه ر ب زوري سه پاندا ئاين زايي شيعي توشي به ره نگاري بوون، و هه ر که سي نه ف ئاين زا به قه بيل نه کريا ب شيوه يه کي نامروفانه ژلاي قزلباشان دا هينه کوشتن، (نيروه يي، 2010، ص 34-45)، ژ به ر هندی ژماره کا زورا زانا و پياوين ئاينني، و خه لکي سوني به ره ف ده فه ري ده سته لاتداريا سونيا تاييه ت ناف ده ولتا ئوسماني و ئوزبه کان ره قين، و ژماره کا زورا خه لکي ژ ترسا کوشتن بوونه شيعه (اسلام نيا، 1389، ص 225)، شاه ئيسماعيل ئيکي نه بتني فه رمان دا گوټار بيژين مزگه فتان خوتبي ب ناقين دوازه

نیمامین شیعی بخوینن به لکو فرماندا (ته برای) (جعفریان، 1379، ص، 32 و 33 و 34)، ل گوند و باژیران دا ب دهنگه کی بلند هر سی خه لیفین راشدی (ته بوبکر، عومر و ئوسمان) نفرین کریان، و پیڈقی بوو خه لک ری ل گه ل وان جقینا بیژنه عائشا هه قزینا مه حمده (س.خ.)، و هر سی خه لیفین راشدی ته گهر نه دا هیئنه کوشتن (روملو، 1374، ص 86).

دهوله ته کا نایینی لسه ته ساسی (جیهادی) و شیعه گهری و سوفی گهری هاته دامه زانندن، و شاهین سه فهوی خو وه ک شاه و ریبه ری نایینی دناق خه لکی دانه نیاسین (mirshahvalad, 2022, p6)، و شاه ئیسماعیلی ئیکی بو مرید و لایه نگرن خو وه سا دا دیار کر هه موو فه رمان، و کریارین وی ژلای ئیمام مهدی (mirshahvalad, 2022, p5)، بین هاتینه راسپاردن، بزافا شیعه گهریا شاه ئیسماعیلی ئیکی بتنی سروشته کی سوفی گهری بوو دناق چارچوئه کی شیعاتی، و بانگه وازیه کا ساکار، و هنده ک دیاردین سه رقه و دروشمین ساده و بی بنه ما بوون، مینا کوشتن سوتیان تاییه ت پیاوین نایین زایی سونی، خرابکرنا مه زارگه هین پیاوین نایینی بین سونی، نقیسینا ناقین نیمامین شیعه یان لسه رپاره ی، و خواندنا ناقین وان ل خوتبی دا، و زیده کرنا په یفا (علی ولی الله) ل ده می بانگ دان، و چهن دین دیاردین دی بین نوی (شیبی 1374، ص 390 و 391)، چونکه نایین زایی شیعی ب زوری ل سه ر خه لکین ئیرانی هاتبوو سه پاندن، و نایینی ره سن یی فی وه لاتی نه بوو، له ورا که سی چ ژ بنه مایین فی نایینی نه دزانی و چ په رتوکی زانستی شه ریعه تی بین نایین زایی شیعی یی دوازه ئیمامی به رده ست نه بوون، پشتی لی گهریانه کا زور په رتوکا (قواعد الاسلام) یا (جه مال الدین حه سن بن مگهر حلی) (اقبال، 1388، ص 316)، هاته دیتن و سه فهوی لسه رفی په رتوکی چون (منفرد، 1394، ص 82).

ژ بهر کیم بوونا پیاوین نایین زایی شیعی بو وانه بین نایینی ل قوتباخنین نایین زایی شیعی و خواندنا خوتبی ب شیوی نایین زایی شیعی، و دانانا یاسا و بنه مایین نایین زایی شیعی بو باشر تیگه هشتنا خه لکی ل نایین زایی شیعی، شاه ئیسماعیل رابو ب ئینانا ژماره کا زورا پیاوین نایینی ل ده رفه ی ئیرانی تاییه ت ده رفه ری به حرین و جه بل عامل (لبنان) (عبدالله، 1386، ص 101)، و ناقین نیزیکی (90) ژقان پیاوین نایینی دناق زیده ری مژووی دا هاتینه نقیسین، و ته ف پیاوین نایینی ل ده رفه ری جیاوازی نایین زایی شیعی تاییه ت باژیرین ته سفه هان، کاشان، قوم، ته رده بیل، مه شه ه د و قه زوینی ئانجی بوون، هه رچه نده ل سه رده می شاه ئیسماعیلی ئیکی ژمارا پیاوین نایینی ته وین هاتینه ئیرانی دکیم بوون، و نه شیان دناق ده وله تا سه فهوی پوستان گرنه و هر گرن به لی شیان ل بواری نایینی و سیاسی کار تیکنه کا به رچا ف بکن دناق ده وله تا سه فهوی دا (منفرد، 1394، ص 77).

لسه رده می شاه ئیسماعیلی ئیکی ژ بهر کو پیاوین نایینی ژ ده رفه ی ئیرانی هاتبوون و فیزی سروشت، فه ره نگ، ناداب، کاروبار و که لتوری ئیرانیان نه بوون، و شاه ئیسماعیل مژیلی شه ر و کوشتن و به رفهرکرنا ده سته لاتا خو بوو، ژلایه کی دیقه شاه ئیسماعیل سه ره رای ریژ گرتن، و دلوفانیا وی بو پیاوین نایینی به لی یی ئاماده نه بوو ده سته لاتا خو لگه ل که سه دابه ش که ت، له ورا نایین زایی شیعی ب باشی نه هاته جیگر کرن (کشاورزی، 1379، ص 86)، لگه ل هاتنا سه فهویان بو سه ر ده سته لاتا ئیرانی گوهرانکاری بین گرنه په پیدای بوون دناق هزر و بیرین سیاسی بین شیعاتی، چونکه ل مژوویا نایین زایی شیعی دا بو ئیکه مین جار ده سته لاته کا ب هیژ ب ریکا هیژه کا سیاسی یا به رفه ر شیب ریکا دان پیدان، و قه بیل کرنا هزر و بیرین به رت و بنیاتی بین نایین زایی شیعی ده سته لاته کا ب هیژ دامه زینیت، و ژماره یه کا زورا پوستان نایینی بین نایین زایی شیعی ژلای پیاوین نایینی هاتنه بریقه برن (درخشه، 1386، ص 47)، وه کی صدر، شیخ الاسلام، مستوفی موقوفات، وه زبر موقوفات پیش نقیژ، بانگ بیژ، متصدی موقوفات، قازی، قازی له شکه ری، مجتهد، زبره قانین مه زارین پیروز، متولیان و جارکیش و چهن دین پوستان دی (جعفریان، 1379، ص 241).

و ب فی چهن دی سوفی گهری و شیعه گهری مل ب ملی پیاوین نایینی بین نایین زایی شیعی بوونه ئیک ل ستوینین هیژا ده وله تا سه فهوی، و ل بنه جه کرن و جیگر کرنا هیژ و چه سپاندنا سیاسه تا فی ده وله تی ل ئیرانی روله کی به رچا ف و سه ره کی هه بوون، (مگلبی و اودلو، 1397، ص 107).

فه رمی کرنا نایین زایی شیعی، و لدویف دا به لافکرنا شیعه گهری نه بتنی کار تیکنین جفاکی، نایینی و سیاسی لسه ره وه لاتی ئیرانی کر، به لکو کار تیکنین وی لسه ره ده رفه ری دهر دورین ئیرانی تاییه ت ته فغانستانی، ئیراقی و ده وله تا ئوسمانی به رچا ف بوون، مینا داگرکرنا ته رمه نستانی، کوردستانی، و دیار به کر و سه ره لدانا حه سن ئوغلو (پیگولوسکایا، 1353، ص 475، و سیوری 1385، ص 38) ل ته نادولی و دیار کرنا پشته قانیا خو بو سه فهویان، داگرکرنا به غدا ژلای سه فهویان لسا 1508 ی، و کوشتارا سونیا، و بی ریزی و ده رنینانا مه زاری ته بوچه نیفه ی (جاف، 2008، ص 18-22)، و راگه هاندنا فه توایی ژ لای پیاوین نایین زایی شیعی ژ بو کوشتن و ژناقبرنا سونیان، ل هه مان ده مدا پیاوین نایین زایی سونی تاییه ت بین ده وله تا ئوسمانی فه توایا کوشتن، و ژ ناقبرنا شیعه یان دهر کر، بو نمونه ده وه کا ژ ناقبرنا شیعه یان ل ته نادولی نیزیکی (40) هزار شیعه لسه ره ده سته سولتان سلیمی ئیکی (1512-1520) هاتنه کوشتن (صفاکیش 1390، ص 62).

عبدالصمد جہبہ لی حارسو وی کوڑی وی شیخ بہاوالدین مہمدہ عاملی و گہلہ کین دی منفرد، 1394، ص 74).

ہرچہ ندہ علی کوری عبدالعالی کرکی لسردہمی شاہ ئیسماعیلی ئیکی ہاتبوو ئیرانی بہلی گرنگی، و کار تیکرنا وی لسردہ دولہ تا سہفہوی، دزقریت بو سہردہمی شاہ تہماسیبی ئیکی دہمی شاہی دہستہ لاتا پوستی صدر کیم کر، و گرنگی دایہ پوستی شیخ الاسلام، و ئەق پوستی دایہ دہستی علی کوری عبدالعالی و نافبری دہستہ لاتا پاشایہ کی ہبوو (حائری، 1381، ص 81).

میرزا مہمودی تونیکا بونی د پرتوکا (قصص الانبیاء) دا دبیزیت "... شاہ تہماسیبی ئیکی گوٹہ کرکی تول من ہزیتری بو پاشایہ تیئ چونکہ تو جیگری ئیمام مہدی و ئەز خزمہت کاری تہمہ" (پارسادوست، 1381، ص 264)، و شاہ تہماسیب ناسناقی نہواب (جیگر) و ہر دگریت، کرکی سہر بہ خویبا دہزگہمی دادوہری، و بابہ تین شہری و ئیینی ل حکومہ تا سہفہوی و ہرگرت، و بو فی چہندی دان و ستاندن لگہل حکومہ تا سہفہوی نہ کرن، ژ بہندی ریک ل گہشہ کرنا دادگہ ہین مہدنی و یاسایی ہاتہ گرتن (بابایی و اصلانی، 1388، ص 43)، ہر وہسا روٹا ناہوری یا پیاوین ئیینی بہرہ باش بوونی فہ جوو، و بوونہ ئیک ژچینین زہنگین ل ئیرانی، ل ہر ویلایہ تہ کا ئیرانی و ل باژیرین مہزن زانانترین پیاوی ئیینی و ہک مجتہد ہاتہ دیار کرن، و لدویف یاسایین شیعہ گہری دشیان مایی تیکرنی دناق ہر دوو کار و بارین ئیینی و سیاسی دا بکن (حائری، 1381، ص 82).

لسردہمی شاہ تہماسیبی ئیکی کرکی مایی تیکرن ل ہموو بوارین جفاکی، ناہوری و سیاسی دکر، و دناق میژووی دا ب دا ہینہری شیعہ گہری دناق دولہ تا سہفہوی دا ہاتیہ نیاسین، و شاہی د فرمانہ کی دا بو ہموو باژیر و ویلایہ تین ئیرانی راگہ ہاند، ہموو فرمان و بریاری کرکی ل ہموو بواریاندا بہینہ جی بہ جیکرن، و راگہ ہاند دہستہ لاتاری راستہ قینہ یا ولاتی کرکی یہ (کشاورزی، 1379، ص 88 و 89)، ل دویف دیتنا کرکی چو دہستہ لاتہ بئ کو پیاوہ کی ئیینی چاقدیریا وی نہک ت دان پیدان پی ناہیتہ کرن، و ژ لای پیاوین ئیینی دان پیدان پی ناہیتہ کرن، سہرہ رای فی چہندی کرکی ہفکاریہ کا نیزیک دگہل دولہ تا سہفہوی ہبوو، و پوستی شیخ الاسلام ل ژیر دہستی وی دابوو (عبداللہ، 1386، ص 109).

کرکی فرمان دا ل ہموو باژیرین سہفہویان باج لدویف ئیینی ئیسلامی بہیتہ و ہرگرتن، و شیواز، و دہم و کوژمی و ہرگرتنا باجی ژلای کرکی دہاتہ دیار کرن، و ل ہر باژیر و دہفہرہ کی نوینہرہ کی خو دانا بو فیکرنا خہلکی لسردہ بنہ مایین ئیینی زایی شعی (منفرد، 1394، ص 98). ل فی سہر دہمی دا ہموو بہلگہ نامہ و ریک کہفتن نامین حقوقی و مہدنی، ہموو فرمانین شاہی، و ہر کار و تشتہ کی کو دناق جفاکی ئیرانی ناچار بوون ب ریکا نامہ و نفیسینی

پشتی شکستنا شاہ ئیسماعیلی ئیکی ل شہری چالدران دا لسالا 1514 ی لسردہ دہستی ئوسمانیان، پیگہمی خو ی نیمچہ خودایی ژدہست دا، و باوہریا قزلباشان و دویف چوویین شاہی و ہک ہیزہکا خودایی، کو چو جاران توشی شکستنی نابیت پی نہما، و ب چافہ کی کیم تہماشایی شاہی ہاتہ کرن، و زور جاران گوہداریا شاہی نہ ہاتہ کرن، پشتی شہری چالدران شاہ ئیسماعیلی سہر کردایہ تیا چ ہووین دی یین لہشکری نہکر، و ل ترسا ئوسمانیا کوشتنا سوئیان ہاتہ راوہستاندن و ژمارہکا زورا خہلکی تابیہت ل باژیرین ہرات و بہغدا زفرینہ سہر ئاین زایی سونی (اسلام نیا، 1389، ص 227).

2. رولی پیاوین ئیینی لسردہمی شاہین ہیزدار

1.2. شاہ تہماسیبی ئیکی (1524-1577): لاواز بوونا پیگہمی شاہ ئیسماعیلی ئیکی بوویہ نہگہری گوہرینا سیاستا کوری وی شاہ تہماسیبی ئیکی (1524-1577)، نافبری بنہ مالا خو گہ ہاندہ ئیمام موسی کازم ئیمامی نہمی یی شیعہ یان (کسروی، 1374، ص 91)، و بایخ و گرنگیہکا مہزن دایہ ئاین زایی شعی، و پیاوین ئاین زایی شعی، و ئەق چہندہ بوویہ ئیک ژ سیمما و شہنگستی سیاستا دولہ تا سہفہوی تابیہت لسردہمی شاہ تہماسیبی ئیکی (منفرد، 1394، ص 81 و 82)، پیدای بوون و بہرفرہ بوونا دولہ تا شعی یا سہفہویان، و پشتہ قانیا شاہین سہفہوی بو پیاوین ئیینی، و بہلافکرنا ئاین زایی شعی دہرفتہ بو جی بہجی کرنا ہزوری پین شعی دوست بوون، و بہرفرہ بوونا ئاین زایی شعی، و خو نیزیک کرنا شاہین سہفہوی ب پیاوین ئیینی، سازیا پیاوین ئیینی روژ ب روژ بہرفرہتر و ب ہیزتر بوو، و ئەق چہندہ بوویہ ئەگہر پیاوین ئیینی بوونہ خودان ریزہکا مہزن دناق سازی و دہزگہ ہین سیاسی و جفاکی دا (درخشہ، 1386، ص 50). شاہین دہست پیکر یین سہفہوی ہوہکا بہرفرہ یا ناکارن و نوی ژہنگ کرنا مرگہفت، و قوتابخانین ئیینی و مہزارگہ ہین پیروز دہست پیکر، و شاہ ئیسماعیلی ئیکی و شاہین دویفدا، کہسانین زہنگین، سہرکردین لہشکری و بازگانان، پشتہ قانیا مہزن ل پیاوین ئیینی کرن، و شاہ ئیسماعیلی ئیکی داخواز ژ پیاوین ئیینی کر ہوہکا بہرفرہ یا شعی کرنا دہفہرین سوئیان دہست پی بکن، پیاوین ئیینی شیان ژ بہر ہبوونا کہشہ کی نارام و پشتہ قانیا سیاسی و دارایی سہر کہفتن مہزن ل بوارین سیاسی، و جفاکی، و رہوشنبری و بہلاق کرنا ئاین زایی شعی دہست خو فہ بینن (Moazzan, 2018, p18).

لسردہمی شاہ تہماسیبی ئیکی ہاتنا پیاوین ئیینی ل دہفہرا (جہبہل عامل)، و باژیرین پیروزین ئیراقی بو نافع ئیرانی زیدہتر لی ہات، مینا شیخ علی کوری عبدالعالی کرکی (1465-1533)، کہمال الدین دہرویشوف، شیخ علی بن ہلال کرکی، شیخ حسین بن

نه نجام دهن بي موز كرنا دادوهري شيعي، ژ ده رڼه ي ياسايي دهاتنه هه ژمار كرن (افشار، 1384، ص 62).

كركي و لدويڤ دا زاروكين وي، شينخ عملي كركي بي بهر نياس ب محقق كركي، و كورئ وي بناڤئ عه بدالعالى كركي، و ل دويڤ دا زاروك و بنه مالا وي مينا حسين كورئ چيا والدين كركي عاملى و حسين كورئ حه ميد كركي عاملى، كار تيكرنه كا مه زن لسهر پيش فه برن، و به لاق بوون، و بنه جه كرنا پيگه هي شيعاتبي ل ئيراني، تاييهت دام و ده زگه مين ئاين زايي شيعي، و منبرين مزگه فتان و قوتابخانين ئاينى كرن، و شاه ته هماسبي ئيكي بو بدهست فه ئنانا پشته فانيا پياوئ ئاينى گرنگى دابه ئاڤا كرنا ئاڤاهين ئاينى ل ئيراني و ئيراقئ و سالانه كوژمه كي مه زن بي پاره ي هاته ته رخانكرن بو نوي ژه ننگ كرنا جه و مه زارين پيروزين شيعه يان ل باژيرين قوم، مه شهد و نه رده بيل (Moazzan, 2018, p23).

كركي و نه و پياوئ ئاينى نه وين هاتينه ئيراني شيان نه وه يكي نوي ل پياوئ ئاينى په روه رده بكن كو پاشى شيان بابه تين سياسى دناڤ دهوله تا سه فه وي بگرنه دهستئ خو، و خه يات و تيكوڤاشانا وان بو ره وايهت دانا دهوله تا سه فه وي كاري گه ريه كا به رچاڤ هه بوو، نه ڤياوئ ئاينى شيان ژ لايه كي فه فقه و نه حكامين ئاين زايي شيعي ل چارچوڤين سياسى و حكومه تي به رفره كرن، و ژلايه كي ديفه هاريكاريا دهوله تا سه فه وي كر دا كو خه لكئ ئيراني وه ك دهوله ته كا شيعي دان پيدائئ پئ بكن (ثوالفقاري و ديگران، 1399، ص 7)، كركي چه ندين پله و پوڤست و هزو بيرين نوي بين شيعاتبي ئنانه ناڤ دهوله تا سه فه وي مينا (مورئ توربه تي) (شيبى، 1374، ص 394)، ئيكه مين مجتهد دناڤ دهوله تا سه فه وي كركي بوو، هه موو كارو بارين شاه ته هماسبي ئيكي ژلايئ ناڤبري دهاتنه بريڤه برن (جعفر يان، 1379، ص 121)، و خودائئ ناسناڤي خاتم المجتهدين و نايب ائمه المعصومين بوو (پارسا دوست، 1381، ص 622).

سه ره راي قئ چه ندي سياسه تا ئاينى يا شاه ته هماسبي ئيكي نه يا سه ركه رفتي بوو، چونكه توشى هيترشين سولتان سليمان قانونى (1520-1566) بوو، و لدويڤ په يمانا ئاماسيا 1555ئ نه وا دناڤه را سه فه ويان و دهوله تا ئوسمانى هاتيه گرئدان، ئيك ژ خالين قئ په يمانئ نفرين نه كرنا خه ليفين راشدى بوو ژلايئ سه فه ويان، و ريك خوش كرن بو ئازاديا سونيان دناڤ وه لاتئ ئيراني دا ، و بدووماهيك ئنانا توندوتيزيئ دژئ وان (پارسا دوست، 1381، ص 855).

2.2. شاه ئيسماعيلئ دوويئ 1576--1577: نه و هيرو دهسته لاتا پياوئ ئاينى لسهرده مي شاه ته هماسبي ئيكي بوويه نه گه ر كورئ وي شاه ئيسماعيلئ دوويئ (1576-1577)، ب پشته فانيا پياوئ ئاينى بيته شاهئ ئيراني، ناڤبري ل ژئئ زاروكينئ ژلايئ (ميرزا مه خدم) (اسلام نيا، 1389، ص 237)،

هاتبوو په روه رده كرن، كو لسهر هزو بيرين ئاين زايي سونئ حه نه قئ بوو، هه ر وه سا بو ماوي بيست سالان ل كه لها (قهه قهه) (مومنى، 1397، ص 222) دا هاتبو زيندان كرن، و چه ندين كه سين سونى دناڤ كه له ي دا هه بوون، ژ بهر هندئ شاه ئيسماعيلئ دوويئ كه ته ژئر كارتئ كرنا هزو بيرين وان، و دژئ ئاين زايي شيعي راوه ستيا، پشتي دهستلالت وه رگرتي نيزيكي (1200) قزلباشين شيعي كوشتن (كشاورزي، 1379، ص 90).

لسهر ده مي قئ شاهي تا راده يه كي رولئ پياوئ ئاين زايي سونى زيده بوو، ريك نه دا كه س جڤينا بيژيته عائشايي و هه ر سئ خه ليفين راشدى نفرين كرن، و په يڤا (على ولي الله) لسهر پاره ي لادا، و رولئ پياوئ ئاين زايي شيعي كيم كرن، و مووچئ وان هاته برين (صفاكيش، 1390، ص 399)، ده زگه هي (ته برابي) (سيورى، 1385، ص 27) ژناڤ بر، و چه ندين پياوئ ئاين زايي سونى نيزيكي خو كرن، مينا (مه ولانا ميرزاجان شيرازي) و (ميرمه خدم لاله) (اسلام نيا، 1389، ص 237)، و پياوئ ئاين زايي شيعي ژ خو دوير كرن، و كوشتن و ژماره كا زور ئي زينداني كرن يان دوير ئيخستن (پارسا دوست، 1381، ص 264).

3.2. شاه عه باسى ئيكي (1587-1622): لسهر ده مي شاه عه باسى مه زن (1588-1628) ئي په يوه نديين سياسى و بازرگانى دروست بوون دناڤه را وه لاتين روژئاڤا و سه فه ويان، و ژ بهر هندئ شاه عه باسى مه زن سياسه تا ليبورده يي يا ئاينى بكار ئينا تاييهت لگه ل مه سيحيان، و گه له ك مافين سياسى و ئاينى دانه وان، هه ر ئيك ژ دويڤ چوويئ ئاينى زه رده شتى، جوهي و مه سيحى ل نه سفه هان و باژيرين دى تاخين خو بين تاييهت هه بوون، و شاهي فه رمان دا هه ر كه س بي ئازاد بيت ل بجه ئنانا رئ و ره سمين ئاينى دا ، و ئاڤا كرنا (كه نيشته و كه نيسه) و قوتابخانين ئاينى بين تاييهت ب هه ر ئاينه كي، و زور جارن شاه عه باس بخو ئاماده دبوو ل رئ و ره سمين وان بين ئاينى، هه روه سا هاريكارين ئابورى بو ئاڤا كرنا ئاڤاهين پيروز و قوتابخانان پيشكيشي وان دكرن، (ئاگوستيني) كو پياوه كي ئاينى بي مه سيحى و نوينه رئ پاشايئ ئيسپاني بوو، ل ناڤ دهوله تا سه فه وي ئيكه مين كه س بوو شيا كه ليسايه كي ل ناڤ دهوله تا سه فه وي دروست بكه ت (مهريان، 1387، ص 248).

لسهر ده مي شاه عه باسى هندك ريكن دى په يدا بوون بو به رفره كرنا شيعه گه ريئ، نه و ژئ گرنگى دان ب رئ و ره سمين ئاينى بين ئاين زايي شيعه يان مينا جه ژنا غه ديرئ خوم (زنجانى، 1385، ص 48)، روژا ژ داك بوونا ئيمام مه هدى، و رئ و ره سمين سال فه گه را كوشتنا ئيمام حسين كورئ عملي نه بوتالبي ل سالا 680ئ زايينى، و پيك ئنانا جڤاتين ره وزه (روچه) خوانيئ (بروگيش، 1367، ص 223)، كو هه ر سال ب شيوه يه كي به رفره د

هاتنه نه جامدان، و گرنگی هاته دان ب نوی ژهنگ کرنا مه زارین پیروز بین نیمام و زاروکین وان (نوری و پرغو، 1389، ص 14 و 15).

لاواز بوونا پیگه و دهسته لاتا پیاوین ئایینی تابهت سوفی بین قزلباش پشتی و هرگرتنا دهسته لاتی ژلایی شاه عباسی ئیککی دست پی کر، شاه عباسی نیژیکی حفتی هزار سوفی بین قزلباش یان کوشتن یان هوژین وان ل دهقهرین جو دایین ئیرانی ئاکنجی کرن، و به لافه کرن، و ل جهین وان زاروکین نه ته وه بیین دی مینا گورجی و چه رکسی ئینان، یان کارین کیم و بی بها دانه دست وان مینا پاقر کرنا ئافاهین میری، و زیره فانی و زیندان بانئی، و ریک نه دا هیژ و پیگه هی خوئی بهری دهست خو فیه بین (مگلبی و اولو، 1397، ص 114).

هرچه نده شاه عباسی ریزه کا مه زن دایه پیاوین ئایین زایی شیعیه به لی چ جارار ریک نه دایه وان مایی تیکرنی دکار و بارین سیاسی دا بکن (کشاورزی، 1379، ص 98). هر وه سا لسه رده می شاه عباسی ئیککی گرنگی هاته دان ب باژیرین، مه شهه د، و هه ول دا فی باژیری بکه ته پیروزترین جهی شیعیه یان و شیعیه هاندان ل جهی بجه مه که هی، و جهین پیروز ل ئیراقی بجه باژیری مه شهه د، دا داهاتی خه لکی هر بو ئیرانی بیت، و نه چیه نا ف خه زینا ده وله تا ئوسمانی (جاف، 2008، ص 48) لسه رده می فی شاهی سیسته مین په ووه رده و فیکرنی بو پیش فه برنا ئایین زایی شیعیه ب شیوه یه کی ریک و پیک هاتنه دامه زراندن، و بوویه به شهک ژ سیاستا شاه عباسی ئیککی (Moazzan, 2018, p27).

شاه عباسی ئیککی و شاهین لدویف دا ب ریکا ب هیژ کرنا مجتهد، و فقیه و پیاوین ئایینی شیان مفایی ل هیژا وان وه رگرن به رامبه ر سوفیین قزلباش، تابهت ب ریکا ب هیژ کرنا پوستی شیخ الاسلامی، و ل دووماهیکا دهسته لاتا سه فه ویان دا پوستی مه لا باشی، و هیژا پیاوین ئایینی شیا هیژا صوفیا ژنا ف بیه ن، و بینه دهسته لات داری ئیککی ل وه لاتی، ب فی چه ندی صوفیا جهی خو دا پیاوین ئایینی، و سه فه وی شیان خو ل مه ترسیا صوفیان رزگار بکن، و وه لات به ره ف زانستی فقهی و ئایین زایی دوزاده ئیمامی برن (مگلبی و اولو، 1397، ص 115).

ل سه رده می شاه عباسی دوویی (1666-1632) ی و شاهین دوویف دا پیاوین ئایینی شیان دهسته لاتا خو به رفهرتر بکن، و خو ل ژیر کاردی کرنا سیاستا شاهین سه فه وی رزگار بکن، دناقه به را سالی (1722-1666) ی لسه رده می هر دوو شاه سلیمان و شاه حسین سه فه وی دا دهسته لات ب ئیک جاری که فته دهستی پیاوین ئایینی دا (سیوری، 1385، ص 232-237).

4.2. شاه حسین (1722-1694): ل میژوویا ده وله تا سه فه وی دا، سه رده می سولتان حسین سه فه وی (1722-1694) ی ب سه رده می مه جلسی هاتیه نیاسین (پیگولوسکایا و دیگران، 1353، ص

148)، گوپیتکا هیژا پیاوین ئایینی ل سه رده می فی شاهی بو، و هه مو پوستین ئیداری و سازین دیوانی که تنه ژیر دهستی پیاوین ئایینی (قدیمی، 1400، ص 242)، حه ز و فیانا وی به رامبه ر پیاوین ئایینی گه هشته وی راده ی کو شاه حسین ل قوتابخانا (چار باغ) مزیلی فیروونا زانستین ئایینی بو، و حجره ک بو هاتبوو ته رخان کرن (کشاورزی، 1379، ص 109).

مه لا محمه د باقر مه جلسی (1628-1699) ی کوری مه لا محمه د ته فی مه جلسیه، و بابی وی ئیک ل پیاوین هره نافدارین ده وله تا سه فه وی، و خودانی پوستی شیخ الاسلام بو، نافبری ل دووماهیکا شاه سلیمانی، و دهست پیکا سولتان حسین سه فه وی پوستی شیخ الاسلام وهردگریت، به لی پشتی پوستی مه لا باشی دنا ف ده وله تا سه فه وی هاتیه دانان، ئە ف پوسته بو ئیکه مین جار که فته ژیر دهستی مه جلسی (هدایتی، 1375، ص 70)، و ژ لایی شاهی سه فه وی ناسنافی (علمی فه هامی)، (مجتهد الزمان)، (شمس الافا و الافاچه والدين) وهردگریت (افشار، 1384، ص 68).

پشتی وهرگرتنا پوستی مه لا باشی، و بدهست فه ئینانا پشته فانیا ده وله تا سه فه وی، مه جلسی دهست ب سیاستین خو بین شیعیه گری، و بهر فره کرنا ئایین زایی شیعیه کر، مه جلسی ئیک ل دوژمنین سه ره کیی سوفی و سونیان بو، ل دهست پیکی دهست ب کوشتننا سوفیین قزلباش کر کو بنیات و دامه زرینه رین ده وله تا سه فه وی بوون، هیدی هیدی هه مو ئاداب و که لتور و ری و ره سمین سوفی گری ژ نافبرن (پیگولوسکایا و دیگران، 1353، ص 148)، هه تا وی راده ی کو ل دووماهی سه رده می سه فه ویان که س نه دشیا نافی ده رویش و سوفیان دانیتته سه ر خو، ب فی چه ندی سه فه ویان ئیک ژ ستوینین هیژا خو ژ دهست دا، و شیعیه گری جهی سوفی گری گرت، و هیژا سوفیان و قزلباشان کو کاکلا هیژا له شکه ر یا سه فه ویان بوون جهی خو دا هیژا پیاوین ئایین زایی شیعیه (جعفریان، 1379، ص 1205 و 1206).

سیاستا ئازادی و پیک فه ژایان ئایینی نه ما ژ بلی شیعیه گری هر هزوو بیره کا دی هاته سه رکوت کرن، ئیک ل دوژمنین سه ره کیی سونیان بو، دوویف چونان سونیان هاته کرن، ل نه فغانستانی، قه ققاسیا و کوردستانی ژماره کا زورا سونیان هاتنه کوشتن و ب زوری کرنه شیعیه، ل هنده ک ژیده ران ئاماژه ب (70) هزار سونیان هاتیه دان کو لسه ردهستی مه جلسی بوینه شیعیه، دهست ب ئازار و توقاندنا کیم ئایینین دی مینا زهرده شتان، مه سیحیان و جو هیان کر، و ب زوری کرنه شیعیه و جهین وان بین پیروز کرنه مزگه فت و قوتابخانین ئایینی یان گو فین گیانه وه ران (لاکهارت، 1343، ص 81)، هیرش بره سه رده قه را (جولفا) ل نه سفه هانی کو ده قه ره کا مه سیحی و نه رمه نیان بوو ژماره کا زورا وان یان کوشتن یان کرنه شیعیه یان ده ریدر کرن ژ بهر هندی ده می هیرشا نه فغانیان بو سه ر

ئەسفەھانی وانا بەرگری ل باژیری نەکر بەرو فاژی هاریکاری پیش کیشی ئەفغانیان کرن، بو ژ ناڤرنا دەوله تا سەفهوی (کشاورزی 1385، ص 110-114).

ئەو فەرمان و کوشتارا دژی زەرەدەشتیان بکار ئینای، و جەین وان یین پیروز خرابکری، بوونە ئەگەر دەمی ئەفغانیان ب سەر کردایەتیا محمود خانی لسالا 1719ی هیرش ئینایە سەر دەفەر کرمان، زەرەدەشتیان پیشوازی لی کر، و باژیرب ساناهی ژ لای ئەفغانیان فە هاتە داگیر کرن (صفاکیش، 1390، ص 403)، ئەو شەری ئایینی ئەوا ژ لای مەجلیسی دەست پی کری، پشستی ناڤیری لسەر دەستی ئەقیی وی میرمحەمد حسین کو پشستی مەجلیسی بوویە خۆدانی پۆستی مەلا باشی دناڤ دەوله تا سەفهوی هاتە بەرفەر کرن، و بوونە ئەگەری بەیدا بوونا ناکوکیین بەرفەر دناڤ جفاکی ئیرانی دا، و ئیک ل هوکارین سەرەکیی کەفتنا دەوله تا سەفهوی ئەف توند و تیزیین ئایینی بوون، ئەوین لسەر دەستی ملا محەمد باقری مەجلیسی دەست پی کری (لاکهارت، 1377، ص 85). ئەو کوشتن و زۆرداریا لسەر دەمی مەجلیسی و محەمد حسین دژی ئەفغانیان هاتیە کرن بوویە ئەگەری هندی ئەفغانی ل باژیری قەندھاری هیرشی بکنە سەر ئەسفەهان پایتەختی دەوله تا سەفهوی، و بەری ل باژیری قەندھار دەرکەفن شیعەیین باژیری کوشتن، و ب فی چەندی ئارمانجین هیرشی دانە دیارکر (الگار، 1369، ص 41 و 42).

مەجلیسی چەندین پەرتوک سەبارەت شیعەگەریی ییت نفیسی، و شیوازەکی تاییەت دناڤ نفیسینیت خویی بکار ئینای دا تیگەهشتنا وان بو خەلکی ب گشتی ب ساناهی بیت، هەتا بەری مەجلیسی تیگەهشتنا فقها شیعە بئنی گریدایی ب چینهکا تاییەت یا زانایین فقھی فە بوو، بەلی مەجلیسی هەول دایە شیعەتیی دناڤ خەلکی ئیرانی بەلافە کەت، پەرتوکیین وی ب شیوی پرسیار و بەرسف هاتینە نفیسین، و بارا پتریا ژیدەرین حدیب و گوئنین ئیمامین شیعەیان کوم کرن، و گرنگیەکا مەزن دایە زیارەت کرنا مەزارین پیرویین شیعەیان، و نفیسینا چیروکیین خەیلی سەبارەت ئەشکنجە دان، و دەرەبە دریا ئیمامین شیعەیان، هەرەوسا قیایە مفايي ل ری و رەسمین ئایینی تاییەت سال فەگەر مرنا ئیمامین شیعە بو مۆکەم کرنا پەیوهندیین هەست و سووین و ئایینی و جفاکیی خەلکی (پیگولوسکایا و دیگران، 1353، ص 149).

گرنگترین پەرتوکیین مەجلیسی (بحارالانوار) و (عین الحیات) ن، مەجلیسی د وی باوهری دا بوو کو یا دروستە پیاوین ئایینی بو بدەست فە ئینانا هەندە ئارمانج، و بەرژەوهندیین تاییەت خۆ نیزیکی شاهین سەفهوی بکەت، و دان پیدانی ب دەستەلاتا وی بکەت (سمیعی، 1400، ص 78)، مەجلیسی هەفکاریەکا نیزیکی و بەر چاڤ لگەل شاھ، و کار بدەستین دەوله تا سەفهوی هەبوویە، د پەرتوکا عین الحیات دا دنقیسیت "... هیچ نەتەوہیک نەشیت بی هەبوونا سەرکوک و سەرکرده

و ریبەر بەردەوامیی بدەتە ژینا خۆ، پیدقیە سەرکردهیکە هەبیت شەری لگەل دوژمنان بکەت، و داد پەرورەانە دەست کەفتیان دابەش بکەت، نقيژا ب کۆمەل بخوینیت، و دژی زولم و زۆرداریی راوہستیت، ژ بەرەندی ئەگەر ئیمام یان پیاوہکی ئایینی دناڤ خەلکی دا نەبیت پاریزگاریی ل ئایینی ئیسلامی بکەت ئەو نەتەوہ دی ژناڤ چیت، و ئەحکام و یاسایین خودایی دی هینە گوهرین، و داھینان (بدعە) دی دناڤ ئایینی ئیسلامی پەیدا بیت، خودی ئەف چەندە یا دانای کو پاشایەک دەستەلات داریی ل خەلکی بکەت، هەرەوسا میر و وەزیر و دەستەلاتدارین دی یین دانای دا ب نوینەرایەتیا پاشای دەستەلاتداریی ل هەندە کەلکین دی بکن، ئەگەر پاشایی دیندار بیت پیدقیە خەلک گوهداریا وی بکەت و نزایی بو بکەت، دا کو مال، ناموس و ئایینی وی ب ریکا پاشای بەیتە پاراستن، ئەگەر پاشا ژ ریکا ئیسلامی دەرکەفت پیدقیە خەلک نزایی بو بکەت دا ل خۆ بزفريت، مەجلیسی دژی فی چەندی بوو خەلک دژی پاشای راوہستین، و دیار کر بەرژەوہندیا خەلکی یا ل گەل هەبوونا پاشای دایە، ب فی چەندی ئەم دبیین مەجلیسی باوهری ب سیستەمی چینایەتیی، و هەبوونا پاشایەکی هەبوو (کدیور، 1378، ص 109 و 110).

ب شیوہیکە گشتی، بوچوونین پیاوین ئایینی بەرامبەر وەرگرتنا دەستەلاتی ژ لای بئەمالا سەفهویان بوونە سی بەش، بەشەک مینا ئیبراھیم کغیفی (1543 م)، د وی هزری دا بوو کو پشستی بەرزە بوونا (ئیمام مەھدی)، هەر شاھەکی دەستەلاتی وەرگریت چ سونی بیت یان شیعە، کەسەکی داگیر کەرە، چوونکە دەستەلاتدار و شاھ، پاڤژ و بی گونە نینە، و دی زولم و زۆرداریی ل خەلکی کەن، ژ بەر هندی ناییت کەس دان پیدانی پی بکەت، و هەر جوڑەکی هەفکاری ل گەل حکومەتی حەرەم کر، بەشەکی دی مینا شیخ علی کرکی، و محەمد باقری مەجلیسی، هەر چەندە دان پیدان ب دەستەلاتا شاھین سەفهوی نەکر، بەلی دگوتن چوونکە شاھین سەفهوی ئایین زایی شیعە کریە ئایینی فەرمی ل ئیرانی، و رۆلەکی مەزن هەبوو ل بەرفەر کرنا وی، و پاراستنا گیان و ناموسا شیعەیان، ژ بەر هندی هەفکاری لگەل فی حکومەتی ژلای شیعەیان، و پیاوین ئایینی یا دروستە، هەندە پیاوین ئایینی ژی، مینا محقق ئەردەبیلی (1585 م)، و شیخ بەایی (1621 م)، نە دژی شاھین سەفهوی راوہستیان و نە هەفکاری ل گەل کر. ئەف جیاوازی دناڤبەرا هزرویرین پیاوین ئایین زایی شیعە بوونە ئەگەری هندی کو لسەر دوو قوتابخانین ئەخباری و ئوصلوی بەینە دابەش کرن (میرشریفی، 1393، ص 17 و 18).

3. رولی دادوهری و پەرورده و فیڕکرنی یین پیاوین ئایینی
- 3.1. رولی پیاوین ئایینی د بوارین خواندن و پەرورده کرنی دا:

لسہ ردمی سہ فہویان پورہ رده و فیرکن ل ژیر دستت پیاوین ئایینی دابوو، و مکتب خانہ و قوتابخانہ، و مزگفت کہفتنه ژیر خزمہ تا ہرفرہ کرنا ئایین زایی شیعہ، ہر و ہسا ژ بلی مزگفتنن مہزن، و مالین پیاوین ئایینی ژمارہ کا زورا قوتابخانان ہاتنه ئافا کرن، و ہونہ بنگہ ہین زانستت ئایین زایی شیعہ (پواقب، 1396، ص 40)، و ژمارہ کا فان قوتابخانا بو پیاوین ئایینی یین ب ناؤ و دہنگ ہاتنه ئافا کرن، مینا قوتابخانا قہ زوین بو محقق کرکی، و قوتابخانہ ل باژیری ہرات بو شیخ عزالدین حسین (1576م)، و قوتابخانا شیخ لگف اللہ بو شیخ لگف اللہ ہاتنه ئافا کرن، و ئەف سیاسیہ سہ ہتا دو ماہیا دستہ لاتا سہ فہویان یا ہرہ وام بو (اداک، 1393، ص 12).

چو دەم و جہ و ئافاھیین تاییہت بہ دادگہ کرنی و دادگہان نہ بوون، بارا پتیرا دادگہان ل مالین پیاوین ئایینی ہاتنه دامہ زانندن، و ہر دادوہرہ کی دادگہہ کا تاییہت ب خو فہ ہوو، کو گری دایی ب چو یاسا و بنہ ماییں تاییہت نہ بوو، ہر و ہسا ہر کہ سہک یی ئازاد بوو بو دەست نیشان کرنا ہر پیاوہ کی ئایینی بو ریقہ برنا سکالا و کیشہ یین وی، پشتی دو ماہیک ہاتنا خویندن و فہ کولینان لسہر سکالا و داخواییں ہر دوو لایہنا، پیدفی بوو ہر دوو لایہن نامادہ بن دناؤ دادگہہ کی، و بریارا دو ماہیی ژ لایی دادوہری ہاتہ دان، و ئەگہر فہ کولینان چو ئەنجام نہ بان، دا پروسا سویند خواری بریقہ چیت، و تومہ تبار پشتی سویند خواری دا ہیٹہ ئازاد کرن، بہ لی سکالا و کیشہ یین بازارگانی و دارایی پیدفی بوو ہر دوو لایہن بہ لگہ نامین پیدفی بو دادگہہ کی رہوانہ کہن (حسینی، 1387، ص 162).

بریارین دادگہہ ہین شہری ژ لایی دادگہہ ہین مہدنی و فہرمانہ رین حکومی ہاتہ جی بہ جی کرن، بہ لی ل سہ ردمی ہندہک پاشاییں لاواز، و پیدہ بوونا ژمارہ کا مجتہد و دادوہرین خودان شیان، بریارین دادگہہ کی ہر ژ لایی وان فہ ہاتہ جی بہ جی کرن، ہر و ہسا بریارا سیدارہ دانی بتنی ب فہرمانا شاہی ہاتہ جی بہ جی کرن ئە و ژی پیدفی بو راویشکاری لگہ ل صدر یان پیاوہ کی ئایینی یی پلہ بہرز بکت (فلور، 1345، ص 14).

4. پوستین گرنگین ئایینی ل سہر دەمی سہ فہویان

دوو جوړین پوست و ناسناؤ ہہ بوون بو پیاوین ئایینی، ہندہک ژ وان پوستین فہرمیین ئیداری و سیاسی ہہ بوون، و ہکی شیخ الاسلام، و مہلا باشی و صدر، کو ژ لایی حکومہ تی د ہاتہ دامہ زانندن، و خودان موچہ بوون، و ہندہک ژوان ہرچہ ندہ خودان ناسناؤین فہرمی بوون بہ لی حکومی نہ بوون، مینا مجتہد و پیش نقیر، و پاریزہ رین مہزارگہ ہین پیروز، و ماموستاییں ئایینی کو موچی خو ل ئەوقاؤ و ہردگرتن ئەوین بو قوتابخانا و جہین دی یین ئایینی ہاتہ تہرخان کرن (جعفریان، 1397، ص 194).

خواندن ل دوو قوناعین مکتب خانہ و قوتابخانی پیک ہات، پروسا خواندن ل مزگفت، و مالین پیاوین ئایینی ب ریقہ دچوو، و ہہ موو قوتابخانہ خودان و ہقف بوون، ل مکتب خانہ قوتابی فیتری خواندنا قورئانی، و بنہ ماییں ئایینی ئیسلامی و نقیر کرنی، و بیکاری و پیتین زمانی عہرہ بی و ہندہک بابہ تین میژوویی دبوون، پشتی فی قوناعی قوتابی دچوو قوتابخانی (مدرسہ) کو تیدا قوتابیان زانستین فہ، و کہلام، حدیپ، فہلسہ فہ، و ئەستیرہ ناسی و چہ ندین بابہ تین دی یین ئایینی دخواندن (اداک، 1393، ص 11-14).

ل سیستہ می خواندن ل دا زانستین ئایینی و ہزوبیرین شیعہ گری د زال بوون، ہہ تا وی رادہی دەمی دگوتنہ کہ سہک یی زانایہ مہ بہست ژئی زانایئ ئایینی بوو، و لوکا کاری گہر یا فان زانایان دناؤ دہولہ تا سہ فہوی دا مہلا باقرمہ جلسی و جہ مال خوانساری بوون، و بہ شی سہرہ کی بہرہم ئینانا زانست و بہرہ مین زانستی لسہر دەمی سہ فہویان بہرہ می خہ باتا سازیا ئایینی بوو، و بتنی ئەندامین فی سازی شیان ئاراستہ یین سہرہ کی زانستی و ہزریا جفاکی بدہتہ دیارکن (الرجا، 1396، ص 18).

ئیک ل ہوکارین ہرہ گرنگ بو ہرفرہ کرن، و بنہ جہ کرنا ئایین زایی شیعہ سیستہ می خویندن و پورہ رده کرنی بوو، ہر و ہسا ئارمانجہ کا دی یا فان قوتابخانان، دژایہ تی کرن، و ژنافرنا وان ہزوبیران بوون ئەوین ہونہ جہی مہترسیی لسہر ئایین زایی شیعہ، بو نمونہ شیخ علی زہنگنہ (1609-1691) و ہزیری مہزنی (صدر العقم) شاہ حسین سہ فہوی قوتابخانہ ل باژیری ہہ مہدان ئافا کر، و چہ ندن ئافاھی بو نیشتہ جی بوونا کارمہ ند و ماموستایان دروست کرن، و کوژمہ کی مہزنی پارہی پو تہرخان کر، و ریک نہ دا چو بابہ تین ہزری تیدا بہیتہ خواندن شروفہ کرن ژ بلی ہزر و بیرین شیعہ گری (Moazzan, 2018, p27-72).

2.3. رولی پیاوین ئایینی یین دادوہری:

1.4. صدر:

ئەف پۆستە لسەر دەمی شاه ئیسماعیلی ئیککی هاته دانان، و ل دەست پیککی ئیک ژگرنگترین پۆستین ئایینی بوویه دناف دەولهتا سەفهوی دا (عبدالله، 1386، ص 104)، ئیکه مین کهسی ئەف پۆسته وەرگرتی مەلا شەمس الدین لاهیجی (زارعیان، 1391، ص 94)، شاه ئیسماعیل ل ژیی پینج سالیی دا بو مای شەش سالان ژ لای مەلا شەمس الدینی هاتیە پەرورده کرن لسەر بنیاتی ئاین زایی شیعی، و نافبری کار تیکرەنەکا مەزن لسەر هزر و بیرین شاه ئیسماعیلی کریه (قدیمی و دیگران، 1400، ص 233 و 234)، ئەمیر سەید شەریف شیرازی کو ب صدری دەرباری دهاته نیاسین ئیک ژ وان پیاوین ئایینی بوو کو رۆلەکی مەزن هەبوو ل بەر فرهکرنا ئاین زایی شیعی، و ل شەری چالدران لسالا 1514 دا هاته کوشتن (حجازی فر، 1374، ص 68)، صدر ب رمانا بەرپرسی دەرگەهی ئایینی دهات، و ل دەست پیککی کارین وی دابین کرنا ئیک پارچه بیا هزر و بیرین ئایینی ل هەموو دەرگەهین ئیرانی ب ریکا توندوتیژی، و بەری دانا خەلکی بو ئاین زایی شیعی، و بەلاف کرنا شیعه گەری ب ریکین پروپاگندین بەلاف کرنا هزر و بیرین شیعیەتی دناف خەلکی دا، و بەلاف کرنا نوینەر و کارمەندین خۆ ل هەموو ئیلایهت، و ویلایهتین دەولهتا سەفهوی بو چاقدیری کرنا خەلکی، و ریک گرتن ل ری و رەسم و هزر و بیرین ئاین زایی سونی (نوری و پرغو، 1389، ص 13)، هەر وەسا دامەزراندنا سەروکی دادگەهین شەری، و ریفەبرنا ئەوقای، و دادگەهان، و دامەزراندنا دادگەهین شەری، دانانا چاقدیران بو داهاتی ئەوقای، و ماموستایین ئایینی، و شیخ الاسلام، و پیش نقیژان و خزمەتکارین قوتابخانە و مزگەفتان ژ کارین صدر بو (حسینی، 1390، ص 161)، ب درێزاهیا دەستەلاتا سەفهویان هندەک گورانکاری ب سەر پۆستی صدر دا هاتن، لسەر دەمی شاه تەھماسیبی ئیککی دوو صدر هەبوون کو هەر دوو پیاوین ئایینی بوون، ئیک صدری (خاصە) بوو کو کاروبارین دەرباری شاهی ب ریفە دەر، و نوینەری تابیەتی شاهی بوو دناف دادگەهین مەدەنی، و صدری دی دگوتنی (عامە) کو کاروبارین خەلکی ب ریفە دەر (مینورسکی، 1334، ص 75)، ل سەر دەمی شاه عەباسی ئیککی، شاهی بخو ئەف پۆسته ب ریفە دەر، و لسەر دەمی شاه عەباسی دوویی، پۆستی صدر و وزیر مەزن (صدراعظم) بوونە ئیک، جارەکا دی لسەر دەمی شاه سلیمانی پۆستی صدر هاته دابەش کرن ب صدر خاص و صدر عام (عبدالله، 1386، ص 105) هەر چەندە پۆستی صدر تا دووماهیکا سەفهویان ما بوو بەلی هیدی هیدی ژ بەر دەرگەفتنا پۆستین دی دەستەلاتا وی تا رادی چاقدیری کرنا ئەوقای هاته کیم کرن (جعفریان، 1379، ص 196).

2.4. شیخ الإسلام:

پۆستی شیخ الإسلامی لسەر دەمی شاه تەھماسیبی ئیککی هاته دامەزراندن، و وەرگرتنا فی پۆستی ژ لای ژمارەکا زانا و پیاوین نافدارین ناف دەولهتا سەفهوی مینا محقق کرکی، شیخ بەهای و مەلا محمەد باقر مەجلیسی گرنگیا فی پۆستی دیار دکەت (عبدالله، 1386، ص 105)، ل هەر باژیرەکی مەزن شیخ الإسلام هەبوون، و پۆستی پۆستی صدر مەزنتین پۆستی ئایینی بوو دناف دەولهتا سەفهوی دا، کاری سەرەکی یی شیخ الإسلامی ب ریفە برنا کار و بارین ئایینی بوو، مینا ئاریشه و بابەتین بیوژنان، و یەتیمان، و کاروبارین شەری، و وانەیین ئایینی ل قوتابخانین ئایینی دگوتنە قوتابیان، و دادوهرین شەری و ماموستایین ئایینی، هەر چەندە دیوانەک بنافی دیوان بیگی هاتبوو دامەزراندن بو ب ریفە برنا کاروبارین مەدەنی بەلی ل هەر باژیرەکی مەزن، شیخ الإسلام و دادوهرەک هەبوو کو کاروبارین وان پیک فە گریدایی بوون، ل سازیا دیوان بیگی هندەک پیاوین ئایینی هەبوون بو کاروبارین راویشکاری، شیخ الإسلام و دادوهر ژ لای صدری و ب رەزامەندیا شاهی دهاته دامەزراندن (جعفریان، 1379، ص 208-220).

لسەر دەمی شاه تەھماسیبی ئیککی محقق کرکی خودانی پۆستی شیخ الإسلام بوو، و دەستەلاتەکا بی سنور هەبوو، و دشیانین وی دا بوو مایی تی کرنی ل هەموو بابەتین شەری و مەدەنی دا بکەت، و دادوهر و دەستەلاتدارین ویلایهتان دامەزینیت، هەر وەسا هەموو روژان ژ بلی روژین جومعی شیخ الإسلام کاروبارین دادوهری ب ریفە دەر، و مۆر کرنا بەلگەنامین ملک داری (تاپو)، و ریک کەفتن نامین بازگانن دناقبەرا دوو کەسان، و کرین و فروتن ژ کارین دی یین شیخ الإسلام بوون (حسینی، 1390، ص 162).

3.4. مەلا باشی:

زاناترین پیاوین ئاین زایی شیعی وەک سەروکی هەموو پیاوین ئایینی دناف دەولهتا سەفهوی دهاته هەلبژارتن، و دگوتنی مەلا باشی، و ئیکسەر ب فەرمانا شاهی دهاته هەلبژارتن، و راویشکاری شاهی سەفهوی بوو، کاری وی دامەزراندنا پیاوین ئایینی بوو ب رەزامەندیا شاهی، و گەلەک جارن دژی زولم و زۆرداریا دەستەلاتدارین ویلایهتین ناف دەولهتا سەفهوی بەرەمبەر خەلکی را دوەستیا، و فەکوئین لسەر بابەتین شەری دەر، بەلی چونکە ژ لای شاهی دهاته دامەزراندن، و تابیەت دەمی شاهین هیژدار، نە دشیا بریارین خۆ لسەر شاهی بسەپینیت، بەلی لسەر دەمی شاهین لاواز مایی تیکرن ل ناف کاروباری، سیاسی دا دکر (کشاورزی، 1379، ص 85)، بو نمونە ل دووماهیکا دەستەلاتا سەفهویان لسەر دەمی سولتان حسین هەر فەرمانەکا شاهی پیدفی رەزامەندیا مەلا باشی بوو، و شاهی سەفهوی ب ئیکجاری کەفتە ژیر دەستی مەلا باشی و پیاوین ئایینی (پیگولوسکایا و دیگران، 1353، ص 549).

4.4. قاجی (حالم شرع):

دهاتنه لایب وی دا بو وان دا خوازالی بورینا گونه‌هین وان ژ خودی بکهت (سیوری، 1389، ص 236)، به‌لی جاره‌کا دی لسه‌ر ده‌می شاه‌عه‌باسی دووی دا هنده‌ک ژ فان خلیفا وه‌ک حاکم و ده‌سته‌لاتدارین باژیر، و ویلایه‌تان دهاتنه دامه‌زراندن، هه‌رچه‌بند ره‌لی وان یی سیاسی و کارگری کی بو، به‌لی نه‌ف پوسته وه‌ک ناف هه‌تا دووماهیا ده‌سته‌لاتا سه‌فه‌ویان یی به‌رده‌وام بوو (رنجبر، 1378، ص 89).

نه‌نجام

لگه‌ل وه‌رگرتنا ده‌سته‌لاتی ژ لایب سه‌فه‌ویان ل ئیرانی، ئاین زایی شیعی بوویه ئاین زایی فه‌رمی ل ئیرانی بارودوخ‌ی پیدفی بو چالاکین جفاکی و سیاسی بو پیاوین ئاین زایی شیعی هاته ره‌خساندن، پیاوین ئاین بوونه ئیک ژ به‌یترترین هی‌زا جفاکی یا مه‌ده‌نی و سیاسی ل سه‌رده‌می سه‌فه‌ویان هه‌تا ، پیاوین ئاین هه‌موو شیانین خو ته‌رخان کرینه وه‌ک گرنگترین هی‌زا جفاکی بو کارتی کرنی لسه‌ر فه‌ره‌نگ و سیسته‌مین په‌روه‌ده‌یی دنا‌ف جفاکی مه‌ده‌نی دا، شیان هی‌زین هه‌فدژ و هه‌فرکین خو‌ مینا سه‌فه‌ویان و پیک هاتین هوزایه‌تی و بنه‌ماله‌یی لسه‌ر ری‌کا خو‌ لاده‌ن و جهی خو‌ دنا‌ف جفاکی دا فه‌که‌ن، ل نه‌نجام دا شیان سه‌ر که‌فن لسه‌ر سوئی گه‌ری و فی ری‌باری ل ئیرانی لاواز بکه‌ن. گرنگترین کاروبارین وان په‌روه‌ده و فی‌رکین، به‌رفره‌ کرنا مه‌کته‌ب خانه و قوتابخانان، دامه‌زراندنا حوزه علمیه، ری‌فه برنا کار و بارین بازرگانان و پروسا هه‌ف ژینیی و دادوه‌ریی بوون، سیسته‌می وان یی دارایی یی سه‌ر به‌خو‌ هاریکاری وان کر جو‌دا ژده‌وله‌تی کار و بارین خو‌ب ری‌فه ببه‌ن، و پیدفی ده‌وله‌تا قاجاری نه‌بوون.

ژبلی پشته‌فانیا شاهین صفوی بو‌ پیاوین ئاین نه‌بوونا خوینده‌واریی دنا‌ف خه‌لکی ئیرانی و نه‌بوونا ره‌ه‌شه‌نبیریا سیاسی و جفاکی ، پاش فه‌ مانا جفاکی ئیرانی ل هه‌موو لایه‌نان فه‌ و هه‌بوونا خرافات و جادوگه‌ریی دنا‌ف خه‌لکی ئیرانی ب شیوه‌یه‌کی به‌ر فره ژ هوکارین هه‌ره‌ گرنگ بوون بو‌ زیده‌بوونا رول و هی‌زا پیاوین ئاین ل نا‌ف وه‌لاتی ئیرانی دا، زیده بوونا ده‌سته‌لاتا پیاوین ئاین یی ئاین زایی شیعی بوونه نه‌گه‌ری په‌یدا بوونا پیش هات و رویدانین گرنگ ل وه‌لاتی ئیرانی مینا به‌فره بوونا جودایی و نا‌کوکیین مه‌زن دنا‌قه‌به‌را نه‌ته‌وه و پیک هاتین ئیرانی و کیتم ئاینین ئیرانی دا، زیده بوونا مایی تی‌کرنا پیاوین ئاین دنا‌ف بابه‌ت و پرسگریکن سیاسی ، حکومی و کومه‌لایه‌تی دنا‌ف جفاکی ئیرانی دا.

شاهین ده‌ست پیکی یین سه‌فه‌وی بو‌ به‌لاف کرنا شیعه‌گه‌ریی ب شیوه‌یه‌کی ده‌مارگیری ده‌ست ب کارین هو‌بانه ، توند وتیژ و کوشتنه‌کا به‌رفره یا خه‌لکی برن ، نه‌ف چنده بوونه نه‌گه‌ری په‌یدا بوونا هه‌فرکیی و دژایه‌تی دنا‌قه‌به‌را ئاین زایی سونی، و کیتم ئاین

ژ لایب گرنگیا پوستی وی پشتی پوستی شیخ الاسلام دهات، و نافبری ژ لایب سازیا صدر دهاته هه‌لبژارتن، و ب فه‌رمانا شاهی دهاته دامه‌زراندن، و کاروبارین دادگه‌می ژ لایب قاجی فه‌ دهاته ب ری‌فه‌برن کو بابه‌تین گری‌دایی ب پیک ئینانا هه‌فرزینی و به‌ردان، و کرین و فروتن، و ری‌که‌فتنن بازرگانی ب خو فه‌دگرتن (کمپفر، 1396، ص 124).

5.4. مجتهد:

هه‌ر چه‌نده نه‌ف پوست و ناسنا‌فه یی فه‌رمی نه‌بوو، به‌لی هه‌موو پیاوین ئاینی ژ لایب پوست، و پیگه‌می خو یی ئاینی، و جفاکی پشتی مجتهدی دهاتن، گه‌هشتنا پیاوه‌کی ئاینی ب فی پوستی نه‌ ب بریارا شاهی، و نه‌ ب بریارا پیاوین ئاینی فه‌ گری‌دایی بوو، به‌لکو مجتهد پیدفی بوو که‌سه‌ک زانا بیت ل زانستین شه‌ری دا، و که‌سه‌کی دویر بیت ژ هه‌ر گونه‌هه‌کی، خودان ری‌ز بیت دنا‌ف خه‌لکی دا، و خه‌لکی نه‌ف که‌سه وه‌کی ری‌به‌ر، و سه‌روکی خو‌ یی ئاینی قه‌بیل دکر، هه‌روه‌سا ژیان وی یا ساده، و کارین وی یین باش، و په‌یوه‌ندیی وی یین خورت لگه‌ل خه‌لکی، و جیهان بین و زانستین دی ری‌ک خوش که‌ر بوون کو خه‌لک پیاوه‌کی ئاینی وه‌ک مجتهد بنیاسن، و ل دویر دیتنا خه‌لکی بتنی مجتهد دکاریت ب ری‌کا شروقه کرنا ئایاتین قورئانی، و حدیپ و گوئنین محمه‌د (س.خ)، و ئیمامین شیعه‌یان شروقه که‌ت، و ئاریشین ئاینی، و جفاکی یین خه‌لکی چاره‌سه‌ر که‌ت، و پیدفی شاه بتنی گوهداریا بیر و بوچوونین وی بکه‌ت (کمپفر، 1396، ص 125).

6.4. خلیفه‌ الخلفا و:

پوسته‌کی ئاینی بوو، لسه‌ر ده‌می شاه ئیسماعیلی ئیکی هاته دانان، کاری وان پالدانا خه‌لکی به‌ره‌ف کارین باش، و دویر کرن ژ کارین خراب، و جی به‌ جی کرنا نه‌حکام و یاسایین شه‌ری بوو، هه‌روه‌سا خلیفه‌ دشیان پوستین ده‌سته‌لاتداریا باژیر و ویلایه‌تین ئیرانی وه‌رگرن، و ببنه سه‌رکردین له‌شکه‌ری، و ل شه‌ران دا به‌شدرایی بکه‌ن (رنجبر، 1378، ص 5 و 6)، هه‌روه‌سا خلیفه‌ الخلفا وه‌کی جیگر و ماموستایی شاهی دهاته نیاسین، و ل هه‌موو ویلایه‌تین ده‌وله‌تا سه‌فه‌وی نوینه‌رین خو هه‌بوون، و ب ری‌کا فان نوینه‌ران دشیان چافدی‌ریا نه‌یار، و هو‌زین قزلباش بکه‌ن، چوونکه سه‌فه‌وی ب ری‌کا هو‌زین تورکمان گه‌هشتبوونه ده‌سته‌لاتی له‌ورا (خلیفه‌ الخلفا) ل نا‌ف تورکوماناندا دهاتنه هه‌لبژارتن (مینورسکی، 1334، ص 104).

لی نه‌ف پوسته تابه‌ت لسه‌ر ده‌می شاه‌عه‌باسی ئیکی گرنگیا خو ژ ده‌ست دا، و بوویه پیاوه‌کی ئاینی یی بی ده‌سته‌لات، و بتنی ل جه‌ژنان دا پیروز باهیا شاهی دکر، و هنده‌ک جارن که‌سانین گونه‌هه‌کار

پارسا دوست، دمنوچهر، شاه گهماسب اول، شرکت سهامی انتشار، چاپ دوم، تهران: 1381 ه.ش.

پشتی لسلا 642 ع زایینی دهولتا ساسانی لسه‌ر دهستی عه‌ره‌بین مسلمان توشی شکستنی هاتی چ دهولته‌کا ئیک گرتی ل ئیرانی نه‌بوو، ئیران هاتا ساللا 1258 ع زلایی عه‌ره‌بان فه دهاته ب ریقه‌برن و ل فی سالی دا مه‌غولی شیان ب سه‌رکردایه‌تیا هولاکوی دهسته‌لاتا عه‌ره‌بان ل ئیرانی بدوماهیک بینن وه‌ر ل فی سالی دا ئیران ب شیوه‌یه‌کی ده‌ره‌به‌گایه‌تی دهاته ب ریقه‌برن هاتا ساللا 1501 ع شاه ئیسماعیل شیا دهولته‌کا ئیک پارچه ل ئیرانی پیک بینیت. بو پتر پیزانینا بنیره پرتوکا نفیسه‌ر: پیگولوسکایا، ن.و. و دیگران دی، تاریخ ایران از دوره باستان تا پایان سده هجدهم میلادی، تهران: 1353 ه.ش.

ثاق قه‌وینلو: ژماره‌کا هوزین (غون)ین تورکین لسه‌ر لاجوقی بوون، کو ل ده‌قا باکوری دجله، و دیاربه‌کر و سیواس د ئاکنجی بوون، لسلا 1468 ع میر ئوزون حه‌سن به‌گ شیا (ته‌برین) پایته‌ختی میرگه‌ها قه‌ره قه‌وینلو کو نه‌وی تورکین غوز بوون داگیر بکته، پاشی حه‌سن به‌گ شیا دهسته‌لات خو به‌رفره بکته، و ده‌قه‌رین خوزستان، و ئیراق، و کوردستان، و نازهرباجان و نهمه‌نستان داگیر بکته، و به‌لی ل ساللا 1502 ع، لسه‌ر دهستی شاه ئیسماعیلی ئیک دهسته‌لاتا وان هاته ژ نافهرن. پیگولوسکایا، ن.و. و دیگران، هه‌مان ژیده‌ر.

جعفریان، رسول، صفویه در عرصه دین، فرهنگ و سیاست، انتشارات پژوهشکده حوزه و دانشگاه، جلد اول، قم: 1379 ه.ش.

بو پتر پیزانینان ل سه‌ر پوخت و پله‌بین پیاوین ئاین زایی شیعی ناف دهولته‌کا صفوی دا بنیره پرتوکا: جعفریان، رسول، هه‌مان ژیده‌ر.

ته‌برایی ده‌زگه‌کی شیعی بوو لسه‌رده‌می شاه اسماعیلی ئیک هاتبوو دامه‌زاندن، و کاری وان به‌لافکرنا ئاین زایی شیعی، کوختن، نفرین کرنا سوئی یان و هه‌ر سی خه‌لیفتین راشدی بوو، ژ که‌سانین توندرو و هیشک باوه‌ر پیک هاتبوو: جعفریان، رسول، هه‌مان ژیده‌ر.

جمیله کدیور، تحول گفتمان سیاسی شیعه در ایران، چاپ اول، تهران: 1378 ه.ش. حجازی فر، هاشم، شاه اسماعیل اول و جنگ چالدران، انتشارات سازمان اسناد ملی، چاپ اول، تهران: 1374 ه.ش.

حائری، عبدالهادی، تشیع و مشروکیت و نقش ایرانیان مقیم ایران، انتشارات امیرکبیر چاپ سوم، تهران: 1381 ه.ش.

درخشه، جلال، گفتمان سیاسی شیعه در ایران معاصر، چاپ دوم، تهران: 1386 ه.ش.

رازی، د. عبدالله، تاریخ کامل ایران، انتشارات اقبال، چاپ چهارم، تهران: 1347 ه.ش. روملو، حسن بیگ، احسن التواریخ، انتشارات بابک، تهران: 1374 ه.ش.

رچایی، عبدالغفیم، تاریخ ده‌هزارساله ایران، انتشارات اقبال، جلد چهارم، تهران: 1378 ه.ش.

لدویف باوه‌ریا شیعه‌یان محمه‌دی (س.خ) ل ساللا (10) ع هجری قه‌مهری، پشتی ل دووماهی حه‌جا خو (حجه الوداع) زفری، دناقبه‌را مه‌دینی و مه‌که‌می ل ده‌شتا (حجفه) ل ده‌قرا (غه‌دیر خوم)، و ب ناماده بوونا (120) هزار مسلمانان دا، علی کورئ نه‌بوتالی وه‌ک جیگئری فرمی لدویف خو هه‌لیژارد، و نه‌ف سالفه‌گه‌ره لده‌ف شیعه‌یان وه‌ک جه‌ژنه‌کا ئایینی ده‌هتته هه‌ژمارتن. زنجانی، محمد باقر انصاری، اسرار غدیر، چاپ نهم، تهران: 1485 ه.ش.

سیوری، راجر، ایران عصر صفوی، وه‌رگیز: کامبیز عزیززی، نشر مرکز، چاپ 19، تهران: 1389 ه.ش.

دی و شیعه یان و ب فی چه‌ندی جوداهی که‌فتنه نافه‌را کیم نه‌ته‌وه و پیک هاتین دی یین هزری.

گرنگترین سازیین دهولته‌تی دادوه‌ری و په‌روه‌رده و فی‌رکرن ل ژیر دهستی پیاوین ئایینی دابوو، کو یاسایین دادگه‌هان، نه‌حکام و بنه‌مایین ئاین زایی شیعی بوون، هه‌روه‌رسا په‌روه‌رده و فی‌رکرن که‌فته ژیر خزمه‌تا به‌رفره کرنا هزروبیرین شیعه‌گه‌ری، و سه‌فه‌وی شیان ب ریکا سیسته‌می په‌روه‌دی بنیاتی دهولته‌تا خو ب هیز که‌ن، و جفاکی ئیرانی ب شیوه‌یه‌کی بله‌ز به‌ره‌ف شیعه‌گه‌ری بیه‌ن.

ل فی سه‌رده‌می دا ئیران بوویه ئیک ژ گرنگترین ده‌قرا کوم فه بوونا پیاوین ئاین زایی شیعی، و نه‌فی چه‌ندی کار تی‌کرن ل په‌یدا بوون، و به‌رفره بوونا زانستین ئاین زایی شیعی کر، و ژماره‌کا زورا پیاوین ئایینی ل ئیرانی هاتنه په‌روه‌رده‌کرن لسه‌ر هزروبیرین شیعه‌گه‌ری، مینا محقق کرکی، و شیخ به‌هایی و گه‌له‌کین دی، و ژماره‌کا زورا په‌رتوکین ئاین زایی شیعی هاتنه نفیشین، و بوونه نه‌گه‌ری په‌ید بوونا جیاوزیا هزروبیرین سیاسی و ئایینی دناقبه‌را پیاوین ئایینی.

لیستا ژیده‌ران

1. ژیده‌ر ب زمانی فارسی:

اسلام نیا، فریدون، نگاهی به تاریخ ایران بعد از اسلام، موسسه انتشاراتی حسینی اصل، ارومیه: 1389 ه.ش.

میرزا مه‌خدوم (1541-1590) ع، نافی وی یی دروست هم‌معین الدوله ابوالفتح محمه‌د بن عبدالباقی حسینی شه‌ریفی شیرازی، و نه‌فی میر سید شه‌ریف گرگانی، کو ئیک ل زانایین ئایینی یی نافدارئ حه‌نه‌فی بوویه، و په‌رتوکا خو یا نافدار بنافی (نواچ الروافچ) پشتی ل ئیرانی ده‌رکه‌فتی، و چوویه ناف دهولته‌تا ئوسمانی پیش کی‌شی سولتانی ئوسمانی مورادی سییی کر. اسلام نیا، فریدون، هه‌مان ژیده‌ر.

الگار، حامد، دین و دولت در ایران نقش علما در دوره قاجاریه، وه‌رگیز: ابوالقاسم سری، تهران: 1369 ه.ش.

امیری، دمنوچهر، سفرنامه‌های ونیزیان در ایران، انتشارات خوارزمی، چاپ اول، تهران: 1349 ه.ش.

جه‌مال الدین حه‌سن بن مگه‌رحلی (1250-1326) ق ئیک ل نافدارترین نفیسه‌ر، و پیاوین ئایینی بوویه لسه‌ر ئاین زایی شیعی لسه‌رده‌می ئیلخانین، ل ده‌می ئولجایتویی ئیلخانی ساللا 1310 ع ئاین زایی شیعی کره ئاین زایی فه‌رمی ل ئیرانی، نافبری چوویه خزمه‌تا ئولجایتوی، و دوو په‌رتوک بنافتین (نهج الحق و الکشف الصدق) و (منهاج الکرامه‌فی باب الامامه) لسه‌ر هزروبیرین شیعاتیی نفیسینه، و نه‌ف هه‌ردوو په‌رتوک لسه‌رده‌می دامه‌زاندنا دهولته‌تا سه‌فه‌وی بوونه بنیات و شه‌نگسته‌ک بوو به‌لاف کرنا شیعه‌گه‌ری ل ئیرانی. اقبال، عباس، تاریخ مغول از حمله چنگیزتا تشکیل دولت تیموری، انتشارات امیر کبیر، چاپ نهم، تهران: 1388 ه.ش.

د. بهزاد کشاورزی، تشیع و قدرت در ایران، انتشارات خاوران، چاپ اول، پاریس: 1379 ه.ش.

بروگیش، د. هینریش، سفری به دربار ساگان صاحبقران، وه‌رگیز: مهندس کرد بچه، انتشارات اطلاعات، جلد اول، تهران: 1367 ه.ش.

الجاف، د. حسن کریم، تاریخ ایران سیاسی من بدایه الدوله الصفویه الی نهاییه الدوله القاجاریه، الدارالعربییه للموسوعات، المجلد الیالی، الکیجه الاولی، بیروت: 2008.

5. ماستر ب زمانی فارسی

نه خبری بو شروفه کرنا بابه تین نایینی و شاه‌رعی بتنی ل دویف قورثانی، و سونه‌تا محمه‌د(س.خ)ی و حدیب و گوتننن نیمامین شیعه‌یان دچن، و چی ناییت مجتهد و پیاوین نایینی مایی تی کرنی دناق کار و بارین سیاسی دا بکن. به لی نوصولی بیژن ل هر سه رده‌مه‌کی پیدقیه پیاوه‌کی نایینی بیته مجتهد، و هر که‌سه‌کی شیعه لدویف بریار و شیره‌تین وی بچیت،(میرشریفی، فاگمه بیگم، روحانیت شیعه در دوره محمد شاه قاجار، ماستر، دانشگاه امام خمینی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه تاریخ،(تهران: 1392)، و مجتهد پیدقیه ده‌ست‌لاتا مسلمانان ب ریقه ببه، چونکه محمه‌د(س.خ) ریبه‌ری نایینی مسلمانان بوو، و ژلایه‌کی دی فه وه‌کی شاه‌کی حکومت ب ریقه دبر. بابایی، مجید حاجی، و اصلانی، ابراهیم، بازشناسی تعامل روحانیت و صفویان، تاریخ ایران، شماره 5-6، تهران: 1388 ه.ش.

6. گو فار

افشار، د. بهروز، تبین نقش فقها و روحانیون در حکومت صفویه، فصل نامه فقه و مبانی حقوق، شماره 3، بابل: 1384 ه.ش.
اودلو، عقیم ایزدی و دیگران، پیروزی علمای اصولی براخبارها و اهمیت سیاسی ان در عهد قاجاریه، فصل نامه مگالعات سیاسی، شماره 41، سال 11، آژرشهر: 1397 ه.ش.
اداک، د. صابر، اسدی، سهیلا، تأسیس مدارس و گسترش تشیع در عصر صفوی، فصل نامه مسکویه، شماره 26، سال 8، تهران: 1393 ه.ش.
بخشی، موسی الرجا، آموزش در مدارس عصر صفوی، شماره 3، دوره 18، تهران: 1396 ه.ش.
بابایی، مجید حاجی، و اصلانی، ابراهیم، باز شناسی تعامل روحانیت و صفویان، فصل نامه تاریخ ایران، شماره 5-6، تهران: 1388 ه.ش.
حسینی، سید محمد، ساختار نظام قجایی عصر صفوی، فصل نامه حقوق، شماره 3، دوره 41، تهران: 1387 ه.ش.

زارعیان، مریم، مناسبات روحانیان با دولت در عصر صفوی، فصل نامه جامعه شناسی تاریخی، شماره 2، دوره 4، تهران: 1391.

پواقب، جهان بخش، اقدامات فرهنگی شاه گهماسب اول در نهادینه سازی تشیع در جامعه، فصل نامه علمی پژوهشی شیعه شناسی، شماره 54، سال چهاردهم، قم: 1396 ه.ش.

سعادت‌ی فر، فریبا، دلایل غلبه گفتمان شیخیه در ابتدای دوره قاجاریه و چرایی تلاقی تفکر آن با فرقه بابیه، فصل نامه علمی-پژوهشی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، شماره 25، سال هفتم، قم: 1395 ه.ش.

عبدالله، عبدالملک، دین و دولت در عصر صفوی، فصل نامه رهیافت انقلاب اسلامی، شماره اول، سال اول،(تهران: 1386 ه.ش)،

عبدالملک عبدالله، دین و دولت در عصر صفوی، رهیافت انقلاب اسلامی، فصل نامه علمی-پژوهشی، سال اول، شماره اول، تهران: 1386 ه.ش.

قدیمی، تورج و دیگران، تحولات ساختاری و تگورات اعتقادی مذهب تشیع در دوره صفویه، فصل نامه علمی پژوهشی های اعتقادی-کلامی، شماره 42، سال 11، ساوه: 1400 ه.ش.

مگلی، مسعود و اودلو، عقیم ایزدی، بررسی مناسبات صوفیان با نهاد سلگنت در دوره های صفویه و قاجاریه، فصل نامه سپهر سیاست، سال 5، شماره 18، قم: 1397 ه.ش.

دکه‌فیته‌روژثا فا باژیری نه‌رده‌بیلی و له‌سه‌رچپایه‌کی بلند هاتیه ناکارن و له‌س‌رده‌می شاه‌ته‌هماسبی نیکی جهی هه‌ل گرتنا خه‌زینا شاهی بوو، هه‌روه‌سا جهی زیندان کرنا زیندانیین سیاسی و شاهزادین دژی ده‌سته‌لاتی بوو، نیسماعیل میرزا کوری شاه‌ته‌هماسبی کو ب ناقی شاه نیسماعیلی دووی بوویه شاهی سه‌فه‌ویان و نه‌لقاس میرزا برایی شاه‌ته‌ماسبی ل فی که‌لهی هاتیبونه زیندان کرن. مومنی، محسن، زندان و زندانی در دوره صفویه، تاریخ‌نامه‌علمی-پژوهشی ایران بعد از اسلام، سال نهم، شماره هفدهم، تبریز: 1397 ه.ش.

نوری، د. محمد امیر شیخ و پرغو، محمد علی، چگونگی رسمیتی یافتن تشیع توسگ صفویان، فصل نامه شیعه شناسی، سال هشتم، شماره 30، قم: 1389 ه.ش.

دور رجال الدين الشيعة خلال الدولة الصفوية (1501-1722)

الملخص:

في هذا التحقيق يتم بحث الظروف السياسية في عصر استلام الصفويين السلطة، و اعلان المذهب الشيعي الديانة الرسمية من قبل الشاه إسماعيل الأول الصفوي (1501-1524)، و كيفية ظهور و قوة المذهب الشيعي، و ظهور رجال الدين الشيعة في المجال السياسي والاجتماعي اثناء اعلان الدولة الصفوية الى نهاية سلطة الصفويين. السياسة الدينية لشاه طهماسب الأول (1524-1577)، و جلب عدد كبير رجال الدين من المذهب الشيعي من القومية العربية، لنشر المذهب الشيعي في داخل ايران، و قد استفاد الشاه من هذه الخطوات لكتابة الكتب الفقهية المذهب الشيعي و العمل على نشرها و بذلك بلغت سلطة رجال الدين القمة و تم احداث مناصب والقاب دينية ابان فترة حكم الشاه طهماسب الأول، و عند قدوم الشاه إسماعيل الثاني (1577-1578)، و تضعيف لسلطة السياسية لرجال الدين الشيعية، و اهتمام بالمذهب السني، و هذا مبحث اخرين هذا التحقيق.

كذلك تشير الي السلطة الدينية لشاه عباس الكبير (1587-1622)، و محاولاته الجديدة في انهاء الصوفية المعروفين ب(قرلباش)، و تحجيم الدور السياسي لرجال الدين في عصر الشاه عباس الكبير نتحدث عهد ذلك، يعود الشاه عباس اقوى شاهات الصفوية، الذين استطاع تحجيم دور رجال الدين للمذهب الشيعي، و قام بفرض سلطة مطلقة بعيدا عهد سلطة رجال الدين.

بعد سلطة شاه عباس الكبير توسعت سلطة رجال الدين الشيعة خصوصا في نهاية سلطة الصفويين، و خصوصا اثناء حكم شاه حسين الصفوي، سقطت الدولة الصفوية هائيا تحت سلطة رجال الدين الشيعة، و اثناء سلطه الشاه حسين الصفوي، وقعت السلطة في يد رجل الدين المعروف ب(محمد باقر مجلسي)، و المشاراليه و مارس القمع و العنف هذا الأديان الاخرى، و خصوصا قم المذهب السني و الزردشتيين و هذه الفقرة نتناولها بالبحث و التحقيق مطولا.

و أيضا نبحت المناصب المهمة لرجال الدين، و قواعد هم الاجتماعية و التطبيقية، و تاثيرهم على مجتمع الإيراني يتم شرحها بالتفصيل العمل، و أيضا نتطرق الى دور رجال الدين في التربية و التعليم و كيفية إدارة المحاكمه الشرعية من قبل رجال الدين الشيعة، لان هذه المؤسسات المهمة و المؤثرة لانها من أسباب تقوية سلطة رجال الدين الشيعة، حيث تم فرض السلطة الدينية المطلقة على هذه المؤسسات.

الكلمات الدالة: رجال الدين، الصفوي، المذهب الشيعي، حكومه، الشيعة.

The role of Shiite clerics during the Safavid state (1501-1722)

Abstract:

This study deals with the political situation in Iran during the Safavid authority and the declaration of Shiism doctrine as the official state religion by Shah Ismael I (1501-1524). It presents how the Shiism was formed and strengthened, and also deals with the appearance of Shia religious men in the political and social fields from the declaration of the Safavid state until the end of their authority. Additionally, the religious changes and the relations of the Safavid rulers with religious men are investigated. The religious policy of Shah Tahmasp I (1524-1577) manifested in bringing a great number of scientists and Shia religious men from the Arab homeland to Iran. The Shah used those religious men in writing and publishing Shia jurisprudence books and expanding the Shiism. The fundamentals of Shiism was written during the reign of this Shah, and the authority of religious men reached the top. Besides, a great number of posts and religious titles were created at the reign of Shah Tahmasp. Another part of this study tackled the arrival of Ismael II (1576-1577) and his policy to weaken the authority of Shia religious men, and pay attention to the Sunni doctrine. Moreover, the study presented the religious policy of Shah Abbas the Great (1587-1622), who was the strongest Safavid Shah, and his attempt to remove the Qizal- Bash Sufis. He also reduced the political role of religious men and tried to establish a strong authority away from religious men. The authority of the religious men increased after Shah Abbas the Great, especially at the final reign of the Safavid authority at the reign of Hussein Al-Safawi (1694-1722). During that period, the Safavid state was completely controlled by religious men. At the reign of Shah Hussien, the Safavid authority became under the control of Mala (Mahmoud Baqir Majlisi), who practiced a great deal of violence against other religions, especially the Sunni and Zaradashti religions. The degree and posts of religious men, their social position, class and their influence on the Iranian society will be investigated. The study also will discuss the role of religious men in the field of education, and how Sharia courts were managed by religious men, because these two important and influential points were the reason behind strengthening the authority of religious men as it was completely supervised by them.

Keywords: Religious men, Safavids, Shiism, Government, Religion.